

Temanotat

**Marokko: Ekteskap og skilsmisse –
juridiske og kulturelle forhold**

© Landinfo 2017

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Landinfo er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov.

Alle henvendelser om Landinfos rapporter kan rettes til:

Landinfo
Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon

Storgata 33 A

Postboks 8108 Dep

N-0032 Oslo

Tel: 23 30 94 70

E-post: landinfo@landinfo.no

www.landinfo.no

Om Landinfos temanotater

Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon (Landinfo) innhenter og analyserer informasjon om samfunnsforhold og menneskerettigheter i land som Utlendingsdirektoratet (UDI), Utlendingsnemnda (UNE) og Justis- og beredskapsdepartementet har behov for kunnskap om.

Landinfos temanotater er basert på opplysninger fra nøye utvalgte kilder. Opplysningene er behandlet i henhold til [anerkjente kvalitetskriterier for landinformasjon](#) og [Landinfos retningslinjer for kilde- og informasjonsanalyse](#).

Temanotatene bygger på både skriftlig og muntlig kildemateriale. En del av informasjonen som formidles, er innhentet gjennom samtaler med kilder på informasjonsinnhentingsreiser. Landinfo tilstreber bredde i kildetilfanget, og så langt mulig er det innhentet informasjon fra kilder som arbeider uavhengig av hverandre. Alt benyttet kildemateriale er fortløpende referert i temanotatene. Hensyn til enkelte kilders ønske om anonymitet er ivaretatt.

Notatene gir ikke et uttømmende bilde av temaene som undersøkes, men belyser problemstillinger som er relevante for UDIs og UNEs behandling av utlendingssaker.

Landinfo er en faglig uavhengig enhet, og informasjonen som presenteres, kan ikke tas til inntekt for et bestemt syn på hva praksis bør være i utlendingsforvaltningens behandling av søknader. Landinfos temanotater gir heller ikke uttrykk for norske myndigheters syn på de forhold og land som omtales.

About Landinfo's reports

The Norwegian Country of Origin Information Centre, Landinfo, is an independent body within the Norwegian Immigration Authorities. Landinfo provides country of origin information (COI) to the Norwegian Directorate of Immigration (Utlendingsdirektoratet – UDI), the Immigration Appeals Board (Utlendingsnemnda – UNE) and the Norwegian Ministry of Justice and Public Security.

Reports produced by Landinfo are based on information from carefully selected sources. The information is collected and analysed in accordance with [common methodology for processing COI](#) and [Landinfo's internal guidelines on source and information analysis](#).

To ensure balanced reports, efforts are made to obtain information from a wide range of sources. Many of our reports draw on findings and interviews conducted on fact-finding missions. All sources used are referenced. Sources hesitant to provide information to be cited in a public report have retained anonymity.

The reports do not provide exhaustive overviews of topics or themes, but cover aspects relevant for the processing of asylum and residency cases.

Country of Origin Information presented in Landinfo's reports does not contain policy recommendations nor does it reflect official Norwegian views.

SUMMARY

The report deals with legal and cultural aspects of marriage in Morocco. While The Family Law (2004) regulates the legal aspects of marriage in Morocco, marriage traditions have traditionally differed between different social and ethnic groups. Today however, local practices are progressively being replaced by a standard national model, with more or less fixed elements. The report deals with the different stages of the marriage celebration in Morocco, from the signing of the marriage contract to the wedding reception. Although the choice of partner is generally an individual one, the groom's family still plays an important role in the decision. Studies of Moroccan marital patterns show that marriages are predominantly endogamous, and that marriage between relatives is still common. The report finally deals with legal and social aspects of divorce.

SAMMENDRAG

Notatet tar for seg juridiske og kulturelle aspekter ved ekteskapsinngåelse i Marokko. Mens familieloven (2004) regulerer de juridiske sidene ved ekteskapsinngåelse i Marokko, har feiringen tradisjonelt foregått i henhold til ulike etniske og geografiske tradisjoner. I dag er denne variasjonen tonet ned til fordel for en «nasjonal modell» for ekteskapsfeiringen, med faste elementer. Notatet tar for seg de ulike etappene i ekteskapsfeiringen i Marokko, fra signering av ekteskapskontrakt til bryllupsfesten. Notatet tar også for seg forhold *forut* for selve ekteskapsinngåelsen, som etablering av parforhold og valg av ektefelle. Notatet viser at selv om et individuelt valg av ektefelle er vanlig i dag, har familien fortsatt en viktig rådgivende rolle. Videre viser notatet at likhet og balanse mellom ektefellene med hensyn til herkomst, sosial tilhørighet og alder er avgjørende ved valg av ektefelle, og at ekteskap mellom slektninger fortsatt er vanlig. Notatet tar til slutt opp juridiske og sosiale aspekter ved skilsmisse.

INNHold

1. Innledning	7
2. Kort om befolkningsstruktur, etniske grupper og levekår	7
3. Kort om familiestruktur og kjønnsroller	9
4. Kort om ekteskap	10
5. Familieloven av 2004 (Moudawana)	11
5.1 Håndhevelse av familieloven.....	12
6. Etablering av parforhold	13
7. Valg av ektefelle	14
7.1 Arrangerte ekteskap vs. individuelt valg av ektefelle.....	14
7.2 Endogamt ekteskapsmønster	15
7.3 Aldersforskjell mellom ektefeller	15
7.4 Ekteskap mellom slektninger.....	16
7.5 Valg av ektefelle på tvers av religiøse, sosioøkonomiske og kulturelle normer ..	17
8. Forlovelse	18
8.1 Forlovelsesmarkering	18
8.2 I hvilken grad kjenner de kommende ektefellene hverandre?	18
9. Brudepris	19
10. Prosedyrer for ekteskapsinngåelse	21
10.1 Stedfortrederekteskap	22
10.2 Registrering av ekteskap inngått i utlandet.....	22
11. Bryllupsfeiringen	22
11.1 Hammam og henna-fest.....	23
11.2 Bryllupsfesten.....	24
11.3 Utgifter til bryllupsfeiringen.....	25
11.4 Finnes det grunner til å avstå fra å ha bryllupsfest?	25
12. Flergifte (polygami)	27
13. Ekteskap med mindreårige	28
14. Tvangsekteskap	29
14.1 Hjelpetilbud til ofre for tvangsekteskap	29
15. Sedvaneekteskap og urfi-ekteskap	30
16. Skilsmisse	31
16.1 Skilsmissetyper.....	31
16.2 Gjenkallelig og ugjenkallelig skilsmisse	33
16.3 Godkjenning av utenlandsk skilsmisse.....	33

16.4	Skilsmissevederlag og barnebidrag	33
16.5	Barnefordeling	34
16.6	Skilte kvinners sosiale posisjon	35
17.	Referanser	36

1. INNLEDNING

Ekteskap og skilsmisse er et omfattende tema som det vanskelig kan skrives uttømmende om innenfor rammene av et temanotat. Notatet er således ingen uttømmende redegjørelse for ekteskapstradisjoner i Marokko, men reflekterer problemstillinger som utlendingsforvaltningen har spilt inn til Landinfo over tid. Innholdet i notatet har derfor særskilt relevans for forvaltningen.¹

Videre må det understrekes at notatet hovedsakelig omhandler ekteskap mellom marokkanske borgere i *Marokko*. Prosedyrer for registrering av ekteskap inngått utenfor Marokko, enten mellom to marokkanere eller mellom en marokkansk og en utenlandsk part, nevnes kun kort.

Notatet bygger hovedsakelig på informasjon som Landinfo har innhentet under informasjonsinnhentingsreiser til Marokko i 2011, 2013, 2014 og 2015, hovedsakelig i Rabat, Casablanca og Nador. Informasjonen fra informasjonsinnhentingsreisene er supplert med ulike skriftlige kilder.

Det foreliggende notatet må ses i sammenheng med andre publikasjoner om marokkanske forhold fra Landinfo, herunder notatene om gjengifte (Landinfo 2014a), migrasjon (Landinfo 2014b) og ID-dokumenter (Landinfo 2016).

2. KORT OM BEFOLKNINGSSTRUKTUR, ETNISKE GRUPPER OG LEVEKÅR

Marokko er et stabilt kongedømme med en lang tradisjon og historie. Kongehuset har høy legitimitet i befolkningen, og kong Mohammed VI er i tillegg til å være landets statsoverhode, også landets øverste religiøse leder. Marokko har ikke gått gjennom omveltninger slik som andre land i regionen under den arabiske våren, men hendelsene i blant annet Tunisia og Egypt har ført til økt press på myndighetene til å gjennomføre reformer. Kongen har vist vilje til politisk og sosial reform, og har personlig tatt initiativ til ny grunnlov (2011) og nye særlover, herunder familieloven av 2004.

Ved parlamentsvalget i 2011 fikk islamistpartiet Parti de la Justice et du Développement (PJD) flertall i parlamentet, og dannet en regjering som p.t. ledes av statsminister S. Othmani. PJD har gjennom de seks årene det har sittet ved makten vist seg å være et relativt moderat islamistisk parti, og har ikke innført lovendringer i islamistisk retning i noe særlig omfang.

Marokko har rundt 34 millioner innbyggere. Etter en sterk befolkningsvekst gjennom hele 1900-tallet, har befolkningsveksten i dag bremset opp. Mens kvinner fikk 7 barn i gjennomsnitt i 1960, har tallet sunket til 2,3 barn i gjennomsnitt i 2009. Til tross for nedgang i befolkningsveksten, er den marokkanske befolkningen svært ung. Tre av ti marokkanere er i dag under 15 år, mens kun hver tjuende marokkaner er over 65 år (Landguiden a).

¹ Notatet er andre revidering av notatet *Marokko: Ekteskap og skilsmisse – juridiske og sosiokulturelle forhold*, som opprinnelig ble publisert i februar 2012, og revidert i juni 2013.

Den marokkanske befolkningen blir stadig mer urban. Rundt halvparten av befolkningen bor i dag i byer, og rundt en tredjedel av befolkningen bor i det tett befolkede kystområdet rundt hovedstaden Rabat og landets største by og økonomiske sentrum, Casablanca. Ørkenområdene sør i landet, og fjellområdene i det sentrale Marokko, er kun spredt befolket.

Omlag tre millioner marokkanere (nesten 10 % av befolkningen) lever utenfor Marokko, hvorav rundt 800 000 i Frankrike. Marokkanere i utlandet (såkalte MRE, *Marocains Résidant à l'Étranger*) er en svært viktig økonomisk ressurs i Marokko, både for den enkelte familie og for storsamfunnet, på grunn av pengeoverføringene fra migrantene (se Landinfo 2014b for mer informasjon om migrasjon fra Marokko).

Marokko er et flerkulturelt og flerspråklig land. De største etniske gruppene er berbere og arabere. Berberne er det opprinnelige folkeslaget i Maghreb-området (Marokko, Algerie, Mauritania, Tunisia og Libya), mens araberne innvandret fra den arabiske halvøy først på 700-tallet. Selv om flertallet av dagens marokkanere er av blandet berbisk-arabisk opprinnelse, identifiserer rundt to tredjedeler av marokkanere seg som arabere, med arabisk som førstespråk. Den resterende tredjedelen identifiserer seg hovedsakelig som berbere, og har en berber-dialekt som førstespråk.² Berbergrupper i isolerte fjellområder i Rif- og Atlasfjellene har i særlig grad beholdt egen kultur, tradisjon og språk. I Sør-Marokko finner man også den etniske gruppen saharawi, som snakker den arabiske dialekten hassanya (Ennaji & Sadiqi 2008; Landguiden a).

Til tross for språklige og kulturelle forskjeller mellom de ulike etniske gruppene, har de alle islam til felles. Med unntak av en liten jødisk minoritet³, er den marokkanske befolkningen sunnimuslimer. Islam binder de ulike gruppene sammen og er en viktig del av Marokkos felles nasjonale identitet. Selv om marokkanere i varierende grad er personlig troende, former og strukturerer islam vesentlige forhold ved livet i Marokko, både i den private og i den offentlige sfære.

Som tidligere fransk og spansk protektorat, og på grunn av sin geografiske nærhet til Europa, er Marokko sterkt påvirket av europeisk kultur. Den historiske påvirkningen er forsterket av impulsene fra et betydelig antall marokkanerne som lever i Europa, og som fortsatt holder kontakten med hjemlandet, blant annet gjennom ekteskap.⁴

Marokko ligger på 123. plass av 188 land på FNs Human Development Index, og er klassifisert som et land i kategorien «Medium Human Development» (UNDP 2016). Marokko kjennetegnes av en lav levestandard sammenlignet med andre land i regionen, som for eksempel Algerie (83. plass) og Tunisia (97. plass), som begge ligger i kategorien «High Human Development» på UNDPs rangering. Marokko scorer lavt på flere utviklingsindikatorer, blant annet lese- og skriveferdigheter, særlig

² Det finnes tre distinkte berberdialekter i Marokko: Tarifit (også kalt dhamazighth) i Rif-fjellene i nord, tamazight i Atlasfjellene og tashelhit i sør. Berberdialektene er først og fremst utbredt i Marokkos fjellområder, hvor de har kunnet motstå presset fra arabisk. Berbere i dagens Marokko omtales som *amazigh* (flertall *imazighen*), mens språket de snakker omtales med en fellesbenevnelse som *tamazigh* (Brett & Fentress 1996). Mange berberspråklige behersker også arabisk, og bruker dette som andrespråk. Tamazigh ble offisielt språk i 2011, men har ikke samme prestisje som arabisk. Kun arabisk og fransk brukes som administrasjonsspråk i Marokko.

³ Den jødiske befolkningen i Marokko har en egen familielov. Ettersom den tidligere betydelige jødiske minoriteten i Marokko i dag kun består av noen tusen personer på grunn av stor utvandring til Frankrike og Israel etter andre verdenskrig, vil ikke den jødiske familieloven bli videre omtalt i dette notatet.

⁴ Det er i praksis ikke mulig å løse seg fra sitt marokkanske statsborgerskap, så marokkanere med statsborgerskap i et annet land anses fortsatt som marokkanere av marokkanske myndigheter.

blant kvinner. Marokko er preget av store sosiale forskjeller, og en liten del av befolkningen kontrollerer store deler av landets ressurser. Fattigdom er mest utbredt på landsbygda (særlig i de østre delene av landet) og i de store slumområdene som omslutter storbyer som for eksempel Casablanca.

I 2005 satte kong Mohammed VI i gang et storstilt utviklingsprogram ved navn Nasjonalt initiativ for menneskelig utvikling (Initiative Nationale pour le Développement Humain). Til tross for visse fremskritt, blant annet med hensyn til å skaffe elektrisitet til avsidesliggende områder og å erstatte slumbyene med billige boliger, er fattigdom fortsatt utbredt i Marokko.

3. KORT OM FAMILIESTRUKTUR OG KJØNNSROLLER

Det har skjedd store endringer i den marokkanske familiestrukturen på bare noen tiår. Mens kvinner fikk syv barn i gjennomsnitt på 1960-tallet, er gjennomsnittet i dag kun to barn. Som en følge av økende urbanisering, og at båndene til opprinnelsesstedet svekkes, lever stadig flere marokkanske familier i separate hushold, og ikke i storfamilier, som tidligere. Men selv om utviklingen går mot mindre familier og en mer individuell boform, er storfamilien fortsatt svært viktig i en marokkansk sammenheng. En studie av familierelasjoner i Marokko (HCP 2011) viser at den marokkanske (stor)familien fortsatt er bygget på verdier som gjensidig støtte og solidaritet, og at familiebåndene fortsatt er sterke i marokkanske familier.

Til tross for at familieloven av 2004 styrker kvinners rettigheter på en rekke områder, reflekteres dette kun i begrenset grad i den marokkanske familiestrukturen, som er patrilineær og patriarkalsk. Ektefødte barn tilhører fars slektslinje, og får sin sosiale posisjon gjennom far (Barraud 2010). Mannen er familiens overhode, noe som blant annet innebærer at han har hovedansvaret for å forsørge familien, ta avgjørelser på familiens vegne og representere familien utad (Dequire & Terfous 2009).

Den tradisjonelle marokkanske familien er hierarkisk oppbygd og hviler på noen grunnleggende verdier. Den viktigste verdien innenfor familiefellesskapet, som regulerer relasjonene mellom de ulike familiemedlemmene, er lydighet. Barn har lydighetsplikt overfor sine foreldre, og kvinnen har lydighetsplikt overfor sin ektefelle. I en marokkansk kultur finnes det en sterk tro på at lydige barn får foreldrenes velsignelse, mens ulydighet kan få alvorlige konsekvenser i form av foreldrenes forbannelse og i verste fall (trusler om) bortvisning fra familiefellesskapet (Azizi 1998; Bourqia 2006). Kvinners lydighet overfor sin ektefelle og barns lydighet overfor sine foreldre er også forankret i islam. En kvinnes lydighet, i henhold til religiøse doktriner både i klassisk og moderne islam, «åpner paradises porter» for henne (Lamrabet 2014).⁵

Selv om kravet om lydighet i dag er mindre absolutt og gradvis erstattet av et ideal om gjensidig respekt, viser en undersøkelse om marokkanske verdier (som sitert i Bourqia 2006, s. 89) at mer enn to tredjedeler (79 %) av respondentene mener at kvinnens lydighet overfor ektemannen bidrar til harmoni innad i familiefellesskapet.

⁵ Lydighetsdyden utfordres midlertid på teologisk grunnlag av blant annet Lamrabet (2014).

Til tross for at ektefellene i henhold til den nye familieleven har et likeverdig ansvar for familien, er mannen *i realiteten* ansett som familiens overhode, og har en om ikke juridisk, så i alle fall en sosial og religiøs plikt til å forsørge familien. Ektemannens forsørgerplikt overfor sin ektefelle (*nafaqa*) er forankret i islam (Azizi 1998). Dahl påpeker at forsørgerplikten er et fundamentalt premiss for kjønnsroller i islamske samfunn:

Det er forsørgelsesplikten som gir hjemmelen for mannens overordnede stilling i islamsk rett. Plikten til å fremskaffe brudepris, mahr, suppleres av Koranens absolutte og ensidige påbud til mannen om å forsørge hustruen i ekteskap, nafaqa. Tilsammen gir disse to typer av økonomiske forpliktelser ham en overordnet stilling i ekteskapet, med rett til å kreve hennes lydighet og med endelig beslutningsrett over familien og hjemmet [...]. Underholdsplikten er ensidig og absolutt på mannens side. Hustruen har, som allerede nevnt, ingen plikt til å forsørge hverken seg selv, ektemannen eller barna, selv om hun har egne midler gjennom arv, gave eller lønnsarbeid. (Dahl 1992, s. 127-28).

Forsørgerevne er altså en forutsetning for å kunne inngå ekteskap. Ettersom Marokko er et land som preges av stor arbeidsledighet og lave inntekter for den som er så heldig å ha arbeid, får mange menn slik forsørgerevne først sent i livet, eller aldri. Manglende forsørgerevne og økte kostnader til ekteskapsinngåelse antas derfor å være en av hovedårsakene til at gjennomsnittlig ekteskapsalder øker, og at mange aldri gifter seg (El Harras 2006). Konsekvensene av at ekteskapsalderen øker så dramatisk, og mange aldri gifter seg, er at store grupper innenfor hvert årskull aldri kommer i gang med familieetablering og voksenliv.

4. KORT OM EKTESKAP

Ekteskap er en dyd i islam, og skal ifølge profeten Muhammad utgjøre «halve troen». Alle muslimer forventes å gifte seg, og sølibat anses som uønsket sivilstatus. Ekteskap er ikke bare en religiøs, men også sosial dyd. Menn forventes å føre slektslinja videre, og det er en sterk forventning om mannlige etterkommere. Status som ugift – og barnløs – er lite sosialt verdsatt (El Harras 2006).

Ekteskapet utgjør et overgangsritual som markerer overgangen fra å være barn til å bli en uavhengig voksenperson. En ugift person vil aldri fullt ut oppfattes som en ansvarlig voksenperson, uansett alder, og vil aldri kunne ta på seg tunge, respektable verv i samfunnet, for eksempel den ansvarsfulle oppgaven å lede fredagsbønnen, som kun gis til gifte menn (El Harras 2006). En voksen manns sosiale status er sterkt knyttet til hans rolle som forsørger, og feiler han i sin forsørgerrolle, vil hans verdi som mann reduseres (sosiolog Soumaya Guessous, møte i Casablanca juni 2014). Forpliktelse og forventning til reproduksjon er klare i det marokkanske samfunnet, og kvinnens sosiale status er særlig knyttet til hennes rolle som mor.

Utenomekteskapelige seksuelle relasjoner (*zina*) er både forbudt etter straffeloven og sosialt uakseptabelt, og foregår kun i det skjulte. Samboerskap mellom to av motsatt kjønn er nærmest ikke-eksisterende. Ekteskapet er derfor den eneste juridiske og sosialt aksepterte rammen for seksualitet. Kvinnelig ærbarhet, symbolisert gjennom

jomfrudom frem til ekteskapet, er fortsatt svært viktig i det marokkanske samfunnet (Carey 2010).

Et ekteskap er ment å holde livet ut, og man må derfor velge ektefelle med stor omhu. Et ekteskap er ikke kun en relasjon mellom to enkeltpersoner, basert på gjensidig tiltrekning og romantiske følelser, men også en relasjon mellom to familier. Et ekteskap har derfor, utover å være den eneste sosialt, religiøst og juridisk aksepterte rammen for seksualitet og barn, som formål å opprettholde eller utvikle relasjonene mellom de to involverte familiene.

Etter en kort gjennomgang av familieleven, som regulerer juridiske forhold knyttet til ekteskap, diskuteres valg av ektefelle mer i detalj.

5. FAMILIELOVEN AV 2004 (MOUDAWANA)

Ekteskap reguleres av familieleven av 2004 (Code de la famille 2004), også kalt Moudawana.⁶ Familieleven er den eneste loven i dagens Marokko som er bygget på islamsk lov; andre lover er i all hovedsak bygget på fransk (og i mindre grad spansk) lovverk og rettspraksis (Buskens 2010).⁷

Familieleven er bygget på sharia, men representerer også en nytolkning av islamske rettsregler på mange områder. Ettersom loven regulerer forhold av stor verdimessig og symbolsk betydning, som kjønnsroller og organisering av familielivet, har innføring av loven medført omfattende diskusjon og meningsbrytning i det marokkanske samfunnet. Under forarbeidene til loven var det marokkanske samfunnet splittet mellom «modernister» som ønsket å styrke kvinners rettigheter og «tradisjonister» som mente at tradisjonelle kjønnsroller er forankret i religion og marokkansk tradisjon og identitet (Pedersen 2013). Et forhold som kan illustrere denne splittelsen, er bortfall av obligatorisk verge for kvinner ved ekteskapsinngåelse. Bortfall av verge for myndige kvinner ble av liberalt innstilte marokkanere sett på som en bekreftelse av kvinnen som selvstendig rettssubjekt, med evne til å ta egne avgjørelser. Konservative krefter anså på sin side bortfall av vergemål som i motstrid ikke bare med marokkansk tradisjon og identitet, men også med islam.⁸

Men til tross for en heftig og tidvis ansent offentlig debatt mens lovteksten ble utarbeidet, ble lovforslaget enstemmig vedtatt av parlamentet i januar 2004, hovedsakelig fordi statsoverhodet, Kong Mohammed VI, støttet og la til rette for reformarbeidet. Da loven ble vedtatt i 2004, representerte den den mest paradigmatisk lovendringen på familiefeltet i Nord-Afrika og Midtøsten etter Bourguibas progressive personstatuslovgivning fra 1956 i Tunisia.

⁶ Fransk skrivemåte for det arabiske «Mudawwana», som er en kortform av mudawwanat al-ahwal al-shakhsiyya (personstatusloven).

⁷ Marokko var fransk protektorat fra 1912 og frem til landet ble uavhengig i 1956. Spania hadde i samme periode kontrollen over et mindre område i nord rundt byen Tetuán, og fram til 1975 et område omtrent tilsvarende dagens marokkansk-kontrollerte Vest-Sahara (regionene Cap Juby, Seguia el Hamra og Rio de Oro). Byen Tanger var internasjonal sone.

⁸ For en gjennomgang av de mange kontroversene rundt loven, se Buskens 2010 og Pedersen 2013.

Av viktige endringer i loven som går i retning av å styrke kvinners juridiske rettigheter kan nevnes:

- Ekteskapsalderen for kvinner heves fra 15 til 18 år.
- Polygami er kun mulig med rettens tillatelse og kun på visse vilkår.
- Mannens rett til å frastøte seg ektefellen uten rettsavgjørelse avskaffes, og erstattes med rett til skilsmisse for begge kjønn (om enn ikke på like vilkår).

Også annet lovverk, som for eksempel statsborgerloven (2007), og ratifisering av internasjonale konvensjoner, slik som *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women* (CEDAW), bidrar til å styrke kvinners juridiske stilling i Marokko.

Marokko igangsatte en reform av justissektoren, herunder av straffelov og straffeprosesslov, i 2013. En del bestemmelser i den reviderte straffeloven har relevans for ekteskap og familieliv, blant annet nye bestemmelser om tvangsekteskap, abort, vold i nære relasjoner, med mer. Reformen har vært omdiskutert, og marokkanske kvinneorganisasjoner har kritisert myndighetene – og særlig justisminister Mustafa Ramid fra det moderate islamistpartiet PJD – for ikke å nå opp til prinsippene i CEDAW, som Marokko har forpliktet seg til å følge (ADFM, møte i Rabat juni 2014; Lefébure 2016).

5.1 HÅNDHEVELSE AV FAMILIELOVEN

Marokko berømmes for å ha en av den arabiske verdenens mest progressive familielovgivning. Men til tross for at loven representerer en styrking av kvinners juridiske rettigheter, håndheves ikke loven alltid etter intensjonen (Buskens 2010; Global Rights, møte i Rabat november 2011). Som Buskens påpeker:

Not all Moroccans endorse the new vision according to which women and children have increased rights, while men are forced to accept stricter obligations. In fact, the significance of the reform largely depends on the way in which judges and 'udul [adoul] apply the law in practice. [...] Due to their education in classical law, the 'udul also generally adhere to a more conservative vision of Islam. Likewise, it appears that not all judges of the old guard are prepared to apply the new visions espoused by the most recent version of the Mudawwana. [...] [A] report from a Moroccan women's organisation indicates that judges do frequently give preference to interpretations of the law, which go back to earlier visions of family life (Buskens 2010, s. 121).

Dette synet deles av organisasjoner som arbeider med kvinners rettigheter, herunder rettigheter knyttet til ekteskap og skilsmisse (Association Amal, møte i El Hajeb november 2011; Global Rights, møte i Rabat november 2011). Til tross for at loven styrker kvinners rettigheter på mange områder, har familiestrukturen i praksis forblitt tradisjonell, og organiseringen av familielivet ligner i de fleste henseender på den organisering man finner i andre deler av den arabiske verden. Konservative holdninger hos de som håndhever loven, særlig dommere, kombinert med betydelig tolkningsrom i lovtekstene og liten grad av presedens i rettsavgjørelser, medfører at loven tolkes og håndheves forskjellig i ulike deler av Marokko, og etter dommerens eget verdigrunnlag. Det at kvinner generelt sett har lavere utdannelse, færre bekjentskaper

og mindre erfaring med offentlige myndigheter enn menn, bidrar også til å svekke kvinners rettssikkerhet.

6. ETABLERING AV PARFORHOLD

Normer for samhandling mellom kjønnene varierer i ulike deler av Marokko, men også mellom ulike generasjoner og sosiale grupper. Mens omgangsform og verdier ligner de vestlige i en del økonomiske og kulturelt ressurssterke sjikt i de store byene, preges den fattige landsbygda av dyp religiøsitet og strenge skiller mellom kvinner og menn (Landguiden b).

Kjønnssegregasjon er utbredt i Marokko, både historisk og i våre dager.⁹ Det fysiske skillet mellom kvinner og menn, og manglende felles arenaer å omgås på, har tradisjonelt innebåret at ekteskap arrangeres av de kommende ektefellenes slektninger. I dag har kjønnsrollene til en viss grad endret seg, og kvinner og menn deltar i større grad enn tidligere på felles arenaer, som skole, universitet, i arbeidslivet og i det offentlige rom mer generelt. Kvinners bevegelsesfrihet har blitt større, noe som har hatt innvirkning på muligheten til å etablere parforhold og selv velge ektefelle. Men fortsatt vil muligheten til å omgås det motsatte kjønn, og innlede et parforhold, variere etter geografisk og sosialt miljø. På landsbygda, hvor det er tette sosiale bånd og sterk sosial kontroll, vil de praktiske mulighetene til å treffes være begrensede, med unntak av kollektive begivenheter som bryllup og lignende. I urbane områder, og særlig i de store byene, ligger forholdene mer til rette for møter med en person av motsatt kjønn, men også her er samvær mellom personer av samme kjønn underlagt betydelig sosial kontroll (Carey 2010).

Sex før ekteskapet er uakseptabelt fra et moral-religiøst synspunkt. Ærbarhet, jomfrudom og «et godt rykte» er fortsatt de viktigste kravene en mann har til sin kommende ektefelle, og en kvinnes største kapital på ekteskapsmarkedet. En kvinne som ønsker å gifte seg en dag, må ta vare på sitt rykte, ellers vil hennes verdi på ekteskapsmarkedet synke, og hun kan risikere å bli «ugiftbar» (Carey 2010). Dersom en kvinnes rykte blir kompromittert, vil familien hennes tape ansikt og anseelse i sitt nettverk, føle skam og bli baksnakket og latterliggjort i lokalmiljøet. Krav til kvinnelig ærbarhet og uklanderlig oppførsel gjør at kvinner må vise tilbakeholdenhet med hensyn til å omgås menn, også i vennskapelige relasjoner.

Forskere som Carey (2010) og Remacle (2005) peker på dilemmaene som oppstår når idealet om fritt valg av ektefelle møter et begrenset utvalg felles møteplasser og strenge sosiale koder for samhandling mellom kjønnene. De ambivalente og kryssende signalene til unge som tenker på å gifte seg, fører ifølge Remacle til betydelig frustrasjon og maktesløshet hos mange. Ettersom offentlige kjæresteforhold og samboerskap er sosialt uakseptabelt, vil spørsmålet om ekteskap ligge, direkte eller uttalt, under enhver relasjon mellom to av motsatt kjønn. Dette fører til mistenksomhet rundt hensikter og spenning mellom kjønnene: Kvinnen må føle seg sikker på at

⁹ Som Dahl (1992, s. 85) påpeker, ligger den kjønnsbaserte segregasjonen i muslimske samfunn i mange plan og virkemidler, og skjer så vel fysisk, som psykologisk sosialt og økonomisk. Den innebærer ifølge Dahl blant annet streng arbeidsdeling mellom kjønnene, klare regler for oppholdssted, rutiner og forskrifter om bruk av klesdrakt, og en serie forventninger om og krav til kvinner og menns ulike oppfatninger, væremåter og handlinger.

relasjonen ender i ekteskap for ikke å miste sin ære, mens mannen føler seg presset og ønsker å unngå et ekteskap han ikke nødvendigvis er klar for.

Mobilteknologi og sosiale medier er viktig for kontaktetablering mellom kvinner og menn i Marokko (Association d'Appui à la Femme en Difficulté, møte i Nador november 2015; Carey 2010). I Marokko, og i den muslimske verden generelt, finnes det elektroniske formidlingstjenester med en muslimsk profil. Et eksempel er tjenesten *inshallah.com*, hvis slagord er «Un mariage, si Dieu le veut»/«Get Married, God Willing», som spesialiserer seg på transnasjonale ekteskap innen den muslimske verden, med sider på engelsk, fransk, arabisk, tyrkisk, nederlandsk og tysk. Det reelle omfanget av ekteskap som har kommet i stand etter en innledende kontakt på en formidlingstjeneste er uvisst.

7. VALG AV EKTEFELLE

7.1 ARRANGERTE EKTESKAP VS. INDIVIDUELT VALG AV EKTEFELLE

Som tidligere nevnt er forsørgerevne en nødvendig forutsetning for at en mann skal kunne inngå ekteskap. Sonderingen etter en passende ekteskapskandidat begynner derfor først når mannen er klar til å ta på seg de økonomiske forpliktelsene et ekteskap innebærer. Det er alltid mannen, og eventuelt hans familie, som tar initiativ til ekteskap, aldri kvinnen eller hennes familie (Association d'Appui à la Femme en Difficulté, møte i Nador november 2015).

Mens foreldrene tidligere valgte en passende ekteskapskandidat for sine sønner, er det vanlig i dag at mannen velger ektefelle uten *direkte* innblanding fra foreldrene. Likevel har foreldrene en viktig rådgivende rolle, og foreldrenes aksept og velsignelse er avgjørende for de fleste (Azizi 1998). Som nevnt over er lydighet overfor foreldre fortsatt en viktig verdi i marokkansk kultur, og få vil ønske å ta belastningen med å trumfe gjennom et ekteskap som foreldrene er imot. Azizi (1998) forklarer familiens rolle i valg av ektefelle på denne måten:

Selv om flertallet av respondentene har foretatt et individuelt valg [av ektefelle], har de fleste av dem tatt et valg i overenstemmelse med foreldrenes ønsker og krav til en kommende ektefelle. Et individuelt prosjekt kan kun gjennomføres på en god måte dersom det støttes av mannens familie. Sistnevnte forbeholder seg retten til å undersøke den utvalgte jentas bakgrunn. Før de gir sitt samtykke, undersøker de, akkurat som i tidligere tider, ryktet til den utvalgte jenta og hennes families status og herkomst. Dersom resultatene av undersøkelsen er tilfredsstillende, tar den unge mannens mor på seg ansvaret for å sette i gang ekteskapsprosessen. Hennes rolle som mellomledd er viktig i den innledende fasen av ekteskapsinngåelsen, og viktig for å skape tillit hos jentas familie. Jentas foreldre forhandler hverken direkte med beileren eller med noen utenfor familien hans. For de gir ikke bort datteren sin til et individ, men til en familie, med en status og herkomst som ligner mest mulig på deres egen (Azizi 1998, s. 265, Landinfos oversettelse).

Det er som sagt mannen som tar initiativ til ekteskap, aldri kvinnen. Mens det tidligere var kvinnens far som aksepterte ekteskapstilbud på hennes vegne, vil kvinnen i dag i de aller fleste tilfeller selv få siste ord om hvem hun vil akseptere et ekteskapstilbud

fra, selv om det også finnes tilfeller hvor hun utsettes for press til å gifte seg med en hun ikke ønsker (se punkt 14 for mer informasjon om tvangsekteskap).

Imidlertid er frykten for *ikke* å bli gift større enn frykten for å ikke finne den ideelle partner for mange marokkanske kvinner (Guessous 2013). Som tidligere nevnt, er forsørgerevne en forutsetning for at en mann skal kunne gifte seg, men vanskelige økonomiske tider og stor arbeidsledighet fører til at giftealderen stadig stiger, og at mange forblir ugift. Frykten for ikke å bli gift «før det er for sent» fører, ifølge Guessous (2013), til at en del kvinner aksepterer tilbud om ekteskap fra kandidater som, objektivt sett, ikke er «ideelle».

7.2 ENDOGAMT EKTESKAPSMØNSTER

Studier av ekteskapsmønstre i Marokko viser at endogame ekteskap, det vil si ekteskap innad i egen sosiale gruppe, fortsatt er rådende (Hami, Soulaymani & Mokhtari 2007; HCP 2014). Ektefellene har i overveiende grad samme sosiale og økonomiske bakgrunn og posisjon, og kommer ofte fra samme slekt.

Prinsippet om at det bør være sosial og økonomisk likhet mellom brud og brudgom er sentralt i islam, gjennom doktrinen om *kafa'a* (kompatibilitet) (Dahl 1992, s. 65), som anses som en forutsetning for et harmonisk og robust ekteskap. Dersom det er ulikhet mellom ektefellene, skal denne gå i mannens favør. Dersom en kvinne inngår ekteskap med en mann med en høyere sosial status enn henne, vil hun heves til brudgommens nivå. At mannen har en svakere sosial stilling enn kvinnen, er derimot ikke sosialt akseptert. Såkalte mesallianser, det vil si ekteskap hvor ulikheten mellom ektefellene er for stor, eller går i feil retning, bør i størst mulig grad unngås, i henhold til både sosiale og religiøse normer.

Den religiøse normen om kompatibilitet og balanse mellom ektefellene er i stor grad forankret i marokkansk kultur og tradisjon. Det marokkanske samfunnet har tradisjonelt vært patrilokalt, det vil si at ektefellene etablerer seg hos eller i nærheten av mannens familiegruppe. I et slikt perspektiv vil likhet mellom ektefellene være en sikkerhet for begge familier. Kvinnens familie vil ha kunnskap om mannen og hans families evne til å forsørge datteren deres, mens mannens familie vil føle seg sikre på at kvinnen vil kunne finne sin plass i sin nye familie og leve opp til forventningene som stilles til henne der. For stor forskjell mellom ektefellene vil i motsatt fall kunne føre til disharmoni og splid, ikke bare dem imellom, men innad i storfamiliene.

Som tidligere nevnt, er Marokko et land med store sosiale forskjeller og sterk bevissthet rundt sosiale hierarkier. Også i et sosialt lagdelingsperspektiv er likhet mellom ektefellene viktig. I et sosialt lagdelt og hierarkisk oppbygd samfunn som det marokkanske, er det maktpåliggende at ekteskapsforbindelser ikke krysser klasseskiller, noe som ville være upassende for begge parter.

7.3 ALDERSFORSKJELL MELLOM EKTEFELLER

Gjennomsnittlig giftealder ved førstegangsekteskap i Marokko i 2010 var 31,4 år for menn og 26,6 år for kvinner. Gjennomsnittsalderen i rurale strøk er lavere (29,5 år for menn og 25,5 år for kvinner), men høyere gjennomsnittlig giftealder i urbane strøk trekker gjennomsnittet opp (HCP 2014).

Gjennomsnittlig aldersforskjell mellom ektefellene er dermed rundt fem år i mannens favør (5,1 år i urbane strøk og 4,4 år i rurale strøk) (HCP 2014). Aldersforskjell i

mannens favør er dypt forankret i marokkansk kultur, og reflekterer det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret som kjennetegner den marokkanske familien. Som tidligere nevnt, bygger den marokkanske familiestrukturen på en patriarkalsk modell hvor kjønnsrollene er tydelig definert og komplementære. Mannens rolle er knyttet til forsørgelse av familien, mens kvinnens rolle er knyttet til barn og barneoppdragelse. I dette perspektivet er det hensiktsmessig for en kvinne å gifte seg tidlig med tanke på fruktbarhet, mens mannens forsørgeregenskaper presumptivt øker med alderen.

Det finnes altså en klar forventning i marokkansk kultur om at aldersforskjellen skal gå i mannens favør. Ekteskap hvor kvinnen er eldre enn mannen, og særlig dersom hun er skilt og har barn, har lav status i en marokkansk sammenheng, og blir ansett som upassende av omgivelsene. Slike ekteskap, som er svært sjeldne, fører ofte til sladder og mistenkeliggjøring (Guessous 2013).¹⁰

I en marokkansk sammenheng er ekteskapets sentrale hensikt å skape en legal ramme for familieetablering. Det finnes også en klar forventning om reproduksjon når ekteskap inngås, og ektefellenes sosiale posisjon er knyttet til rollene som henholdsvis far og forsørger og mor og omsorgsperson. I dette perspektivet er førstegangsekteskap med en kvinne over fruktbar alder svært uvanlig (Guessous, møte i Rabat november 2011). Det er lite sannsynlig at en mann vil avstå fra å etablere egen familie for å gifte seg med en eldre kvinne over fruktbar alder, og slike ekteskap synes først og fremst å forekomme i forbindelse med migrasjon, og ikke blant to marokkanere som skal leve sammen i Marokko.

7.4 EKTESKAP MELLOM SLEKTNINGER

Ekteskap mellom slektninger er vanlig i hele Nord-Afrika, også i Marokko. I en studie gjennomført i 2004–2005 i Rabat (Hami, Soulaymani & Mokhtari 2007) fremkommer det at rundt 20 % av respondentene er gift med en slektning. To tredjedeler av disse ekteskapene er inngått mellom søskenbarn. Den foretrukne ektefellen er datter av fars bror, etterfulgt av datter av mors søster.

Ekteskap mellom slektninger synes ifølge Hami et al. å være motivert av ønsket om å forhindre oppsplitting av eiendom og annen formue, samt å forsterke samhold og solidaritet innad i slekta. I et patrilokalt samfunn som det marokkanske er det lettere å integrere en svigerdatter fra egen slektsgruppe, som deler samme forventninger til ekteskap og samliv, enn en kvinne utenfra. Derfor representerer et ekteskap med en slektning både økonomisk og sosial stabilitet for mannens familie. Kvinnens familie har på sin side trygghet for at de betror sin datter til en familie som de kjenner, og som presumptivt vil behandle henne godt.

Loven setter imidlertid grenser for noen typer ekteskap mellom slektninger. Slektinger i rett oppadgående og nedadgående linje kan ikke inngå ekteskap med hverandre, og en mann kan heller ikke inngå ekteskap med sin ektefelles særkullsbarn. En mann kan heller ikke være gift med to søstre samtidig, eller med en kvinne og hennes tante. I tillegg er det forbud mot ekteskap mellom personer som er forbundet mellom samme amme (Code de la famille, art. 36-39).

¹⁰ Det vises ofte til ekteskapet mellom profeten Muhammad og den rike, eldre enken Khadija i denne sammenheng. Ifølge A. Lamrabet, som forsker på kvinner i islam (møte i Rabat juni 2014), reflekteres ikke profetens eksempel i det marokkanske ekteskapsmønsteret, hvor kvinnen gjennomgående er yngre enn mannen ved ekteskapsinngåelse.

7.5 VALG AV EKTEFELLE PÅ TVERS AV RELIGIØSE, SOSIOØKONOMISKE OG KULTURELLE NORMER

Med unntak av svært små grupper av marokkanske jøder og kristne, er marokkanere sunnimuslimer. Ekteskap på tvers av religiøse skillelinjer er derfor sjelden en reell problemstilling, og oppstår så godt som utelukkende i forbindelse med migrasjon.

Mens en muslimsk marokkansk mann kan gifte seg med en kristen eller jødisk kvinne, kan ikke en muslimsk marokkansk kvinne gifte seg med en ikke-muslimsk mann. For at en muslimsk kvinne skal kunne inngå ekteskap med en utenlandsk mann i Marokko, kreves det dokumentasjon på at den kommende ektefellen har konvertert til islam.

Ukonvensjonelle ekteskap, hvor ektefellene er ulike med hensyn til alder, herkomst og sosioøkonomisk status (se del 7.2 og 7.3), eller som bryter med forventninger om forsørgeregenskaper eller reproduksjon, blir sett på med skepsis av omgivelsene. I en marokkansk sammenheng, hvor ønsket om migrasjon er sterkt hos mange, kan det sosiale prestisjetapet ved et ukonvensjonelt ekteskap imidlertid veies opp av mulighetene til å migrere.

I lys av dette må viljen til å bryte med forventninger og normer om en passende ektefelle ses i forhold til hva man eventuelt kan oppnå ved å bryte dem. Ettersom alle andre veier til legal innvandring i praksis er stengt for marokkanere, er familieetablering i et vestlig land, enten med en utlending eller med en person med marokkansk bakgrunn, en av få muligheter marokkanske borgere har til å etablere seg i Europa på lovlig vis (se Landinfo 2014b for mer informasjon om migrasjon fra Marokko). I en slik kontekst kan ønsket om å migrere trumfe krav som vanligvis stilles til en passende ektefelle, med hensyn til alder, tidligere ekteskap, utdanning, herkomst, og så videre.

Familie og omgangskrets kan også i større grad akseptere forskjeller mellom ektefellene dersom ekteskapet gir mulighet for migrasjon, enn dersom begge ektefellene skulle leve sammen i Marokko. I noen tilfeller kan familien selv ta initiativ til et ukonvensjonelt ekteskap dersom det gir mulighet til migrasjon, ettersom det å ha en slektning i et vestlig land vil gagne hele familien økonomisk (Guessous, møte i Rabat november 2011).

I turistområdene i Marokko oppstår det relasjoner mellom marokkanske menn og vestlige kvinner som fullstendig bryter med sosialt aksepterte omgangsformer mellom kvinner og menn i en marokkansk sammenheng. Eksempler på slik atferd kan for eksempel være forslag om ekteskap etter kort bekjentskapstid, at mannen ber kvinnen om penger eller gaver, forhold til betydelig eldre kvinner, eller til fraskilte kvinner med barn. Relasjoner av denne typen bryter med sosiale konvensjoner i forholdet mellom kvinner og menn på flere sentrale punkter:

- En marokkansk mann tar initiativ til ekteskap først etter nøye overveielse og familiens velsignelse.
- Han vil aldri be sin forlovede om penger i forlovelsesperioden.
- Ut fra statistikk om aldersforskjell mellom ektefeller, samt gjeldende kulturelle normer, er det liten sannsynlighet for at han ville vurdert ekteskap med en kvinne som er eldre enn ham selv, særlig dersom hun er tidligere gift og har barn.

Oppsummert har vi sett at ekteskap i en marokkansk sammenheng er en viktig begivenhet, ikke bare for ektefellene, men også for deres respektive familier. Mannen starter sonderingen etter en passende ektefelle når han er i stand til å ta på seg forsørgeransvar for en familie. Han står stadig oftere fritt til selv å velge ektefelle, men innenfor rammene av hva som er akseptabelt for familien, og det endelige valget må godkjennes av foreldrene. Likhhet mellom ektefellene, både med hensyn til herkomst og sosioøkonomisk posisjon, er rotfestet i både islam og marokkansk kultur. Aldersforskjellen skal gå i mannens favør.

I det følgende presenteres de ulike etappene i en marokkansk ekteskapsinngåelse, fra forlovelse til underskrivning av ekteskapskontrakten, brudepris og bryllupsfeiring. Marokkansk lovverk tillater polygami og ekteskap med mindreårige på visse vilkår, og dette tas opp i punkt 12 og 13. Tvangsekteskap forekommer fortsatt i Marokko, og tas opp i punkt 14.

8. FORLOVELSE

Forlovelse er i liten grad regulert av lovverket, og har ingen spesiell juridisk status. Loven slår fast at brudd på forlovelse ikke gir rett til kompensasjon (Code de la famille, art. 5-9).

8.1 FORLOVELSESMARKERING

Forlovelsen markeres som regel med en liten, privat sammenkomst med kun nærmeste familie og venner til stede (tradisjonell bryllupsrådgiver, møte i Nador november 2015). Det er vanlig med høytlesning av al-Fatiha (Koranens åpningsbønn). Ifølge Guessous (møte i Rabat november 2011) og Azizi (1998) gir ektemannen og hans familie gaver som klær og smykker til kvinnen, og sukker, honning og andre søtsaker til familien hennes. I forlovelsesperioden blir de to familiene enige om brudeprisen og andre økonomiske og praktiske forhold knyttet til ekteskapsinngåelsen.

Det er stor variasjon med hensyn til lengden på forlovelsestiden. I arrangerte ekteskap kan de to familiene ha blitt enige om ekteskap allerede før barna er født, mens andre arrangerte ekteskap blir avtalt først når barna er gifteklare. Guessous (møte i Rabat november 2011) forklarte at når ektefellene først er forlovet, vil jentas foreldre ofte presse på for at ekteskapet inngås så raskt som mulig, i frykt for graviditet eller andre uønskede hendelser. På den annen side er et marokkansk bryllup kostbart og krever omfattende planlegging, noe som kan trekke bryllupsplanleggingen ut i tid. Bryllupssesongen i Marokko er i sommerhalvåret, gjerne i forbindelse med sommerferien slik at slektninger i utlandet kan være med på feiringen. Man må derfor være ute i god tid, noen ganger flere år i forveien, for å leie de mest populære lokalene, cateringselskapene og lignende (tradisjonell bryllupsrådgiver, møte i Nador november 2015).

8.2 I HVILKEN GRAD KJENNER DE KOMMENDE EKTEFELLENE HVERANDRE?

Marokko er et sosialt lagdelt og hierarkisk oppbygd samfunn, med store økonomiske, sosiale og kulturelle forskjeller. Som tidligere nevnt, er det marokkanske

ekteskapsmønsteret endogamt, det vil si at man som hovedregel inngår ekteskap innenfor egen sosiale gruppe, gjerne innenfor samme slekt.

Ektefellene vil derfor ha god kjennskap til hverandre og hverandres familier med hensyn til herkomst, anseelse, økonomisk situasjon, utdanningsnivå og så videre. Dersom ekteskapet er arrangert, vil familiene kjenne hverandre selv om ektefellene ikke nødvendigvis gjør det på et rent personlig plan. Motivasjonen for arrangerte ekteskap er jo nettopp at familiene har felles interesse av at barna gifter seg med hverandre, interesser som gjerne er knyttet til bevaring av økonomiske verdier og sosial posisjon. Kjennskap til, og kunnskap om, den kommende svigerfamilie er derfor grunnleggende ved arrangerte ekteskap.

Dersom ektefellene fritt har valgt hverandre uten direkte innblanding fra familien, har de gjort et bevisst valg på bakgrunn av den kommende ektefellens personlighet, utseende, omdømme og sosiale posisjon, og vil derfor naturlig nok ha kunnskap om hverandre. Mannen vil søke bekreftelse på at kvinnen er en jente fra en respektert familie med god anseelse, og innhente informasjon om dette før han tar initiativ til å inngå ekteskap. Kvinnen vil ønske informasjon om mannens sosiale posisjon og forsørgerevne, dersom dette ikke er kjent fra før, før hun aksepterer et tilbud om ekteskap.

Imidlertid er det slik at selv om ektefellene vet mye om hverandre på et overordnet plan med hensyn til herkomst, sosial og økonomisk status, karaktertrekk og personlighet, er det ikke gitt at de har detaljert kunnskap om hverandre med hensyn til forhold utenfor hjemmet, som for eksempel fritidsaktiviteter og lignende. Kvinner og menn har tradisjonelt levd sine sosiale liv i separate sfærer i Marokko, og har tradisjonelt hatt ulike interesser, oppgaver og roller. Mens kvinner har vært knyttet til hjemmets sfære, dominerer menn det offentlige rom, på cafeene, på fotballbanen og så videre. Det er ansett som upassende for en kvinne å interessere seg for mannens liv utenfor hjemmet, og det er heller ingen forventning om at menn skal interessere seg for kvinners dagligliv.

På den annen side er kjønnsroller i utvikling også i Marokko. Etter hvert som kvinner i økende grad tar utdanning, deltar i yrkesliv og på arenaer som tidligere var forbeholdt menn, vil kvinner og menns sosiale sfærer gradvis nærme seg hverandre, og de vil følgelig få større kunnskap om hverandre. Men fortsatt er det slik at kvinner og menn i overveiende grad beveger seg i ulike sosiale sfærer, og at mangel på detaljert kunnskap om hverandres sosiale liv ikke nødvendigvis betyr at man ikke har et reelt samliv (Guessous, møte i Rabat november 2011).

9. BRUDEPRIS

Brudepris (*sadaq*) innebærer en overføring av verdier fra mannen (eller hans slektsgruppe) til kvinnen ved ekteskapsinngåelse. Brudeprisen er kvinnens særeie, og

fungerer blant annet som en forsikring for kvinnen ved skilsmisse eller dersom ektemannen dør.¹¹

Brudeprisen er et obligatorisk element i en marokkansk ekteskapsinngåelse. Uten at det er betalt brudepris, vil ikke ekteskapet være lovlig inngått i henhold til gjeldende lov. De juridiske aspektene av brudeprisen reguleres i familieloven artikkel 26-27.

Brudeprisens størrelse skal fremkomme av ekteskapskontrakten. Det skal også fremkomme hvor stor del av brudeprisen som allerede er betalt, og hva som gjenstår å betale.

I henhold til loven skal brudeprisen ha en symbolsk og ikke en materiell verdi, og ektefellene oppfordres til å være moderate ved fastsettelse av brudeprisen. Dette overholdes imidlertid ikke i praksis.

Størrelsen på brudeprisen varierer sterkt, både mellom etniske grupper (arabere, amazigh og hassanya), etter geografisk tilhørighet og mellom sosiale grupper.

Dahl (1992, s. 65) viser til at brudeprisen i islam vanligvis fastsettes etter kriterier som sosial herkomst, alder, skjønnhet, rykte og pris for tidligere bortgiftede søstre. Slik er det også i Marokko. En «ideell» ekteskapskandidat (en ung kvinne som aldri har vært gift, fra en familie med et godt omdømme) vil normalt få en bedre brudepris enn en mindre attraktiv ekteskapskandidat innenfor samme etniske gruppe og sosiale sjikt.

I en marokkansk sammenheng synes imidlertid ektefellenes etniske tilhørighet å være den viktigste enkeltfaktoren som avgjør brudeprisens størrelse. I den arabiske befolkningen er gjennomsnittlig brudepris rundt 5000 MAD (rundt 4000 NOK), fra 1000-3000 MAD i mindre velstående familier til 10 000-20 000 MAD i mer velstående familier. I noen områder og sosiale sjikt er brudeprisen symbolsk, for eksempel én louis d'or (gullmynt) i arabiske overklassefamilier i byen Fez (Guessous, møte i Rabat november 2011; konsulær kilde, telefonsamtale oktober 2014; Sakhi 2013; adoul K. Enouiri, møte i Témara november 2015).

I amazigh-befolkningen i Nord-Marokko er brudeprisen generelt høyere enn i de arabiske folkegruppene. Mens brudeprisen i lavinntektsfamilier ligger på rundt 10 000 MAD, finnes det i prinsippet ingen øvre grense i velholdne familier (Association d'Appui à la Femme et à l'Enfant en Situation Difficile, møte i Nador november 2015).

Studier av ekteskapsmønsteret til belgiske borgere med marokkansk bakgrunn (Descheemaeker et al. 2009, s. 34) viser at praksis rundt brudeprisen ofte endres i en migrasjonskontekst. Når en marokkansk kvinne fra Marokko gifter seg med en belgisk borger med marokkansk opprinnelse, faller gjerne brudeprisen bort. I det omvendte tilfellet, når en kvinne med et regulært opphold i Belgia gifter seg med en mann bosatt i Marokko, er brudeprisen ofte svært høy. Dette skyldes hovedsakelig det at ekteskapet muliggjør migrasjon. Ifølge en godt informert norsk-marokkansk kulturhistoriker (møte i Oslo november 2015) gjenfinnes dette mønsteret også i Norge, særlig blant berbere fra Nador- og Al Hoceima-området i nord, et område mange norsk-marokkanere kommer fra.¹²

¹¹ Brudeprisen skiller seg således fra medgift, som defineres som den formue som en kvinnes foreldre eller slekt gir henne med inn i ekteskapet (SNL 2009).

¹² Det kan forekomme at ytelser, enten i form av materielle verdier eller i form av arbeidskraft, fra ektemannen til kvinnen i forbindelse med en ekteskapsinngåelse, ikke føres i ekteskapskontrakten. Dette kan for eksempel være tilfelle i forbindelse med at ekteskapet hovedsakelig inngås for å gi den andre parten oppholdsgrunnlag i et vestlig

Men også andre forhold enn etnisitet kan ha innvirkning på brudeprisens størrelse. En femtedel av alle inngåtte ekteskap i Marokko er mellom slektninger, to tredjedeler av disse igjen er mellom søskenbarn. Brudeprisen er ofte lavere når det er nært slektskap mellom ektefellene, ettersom verdiene uansett forblir i familien.

10. PROSEDYRER FOR EKTESKAPSINNGÅELSE

Ekteskap i Marokko er en privatrettslig kontrakt mellom to personer, og ikke et sakrament, slik det for eksempel er innen katolisismen. Selv om det er religiøse elementer i vigselen, for eksempel krav om to muslimske vitner, er det kontraktrettslige aspektet likevel viktigere i en islamsk ekteskapsinngåelse enn det religiøse og det seremonielle.

I Marokko er vigselen underlagt domstolskontroll. Tradisjonelt inngåtte ekteskap som ikke er prøvd og registrert av myndighetene, er ikke gyldige i lovens forstand (se punkt 15 under for mer informasjon om religiøst inngåtte ekteskap).

Når de skal inngå ekteskap, tar de kommende ektefellene kontakt med en *adoul* (notarius publicus).¹³ Adoulen assisterer med å prøve ekteskapsvilkårene i domstolen på bakgrunn av dokumentasjon fra ektefellene. Adoulen setter deretter opp en ekteskapskontrakt etter partenes ønsker, herunder hvor mye som er avtalt i brudepris og når den skal betales. Ektefellene har også anledning til å sette særskilte vilkår, både med hensyn til økonomiske forhold og ekteparets rettigheter og plikter overfor hverandre. Når ektefellene er enige om ekteskapskontrakten, signerer de den. Det er krav om minst to muslimske vitner. Ofte konstituerer to adouler seg som vitner, men det kan også være andre vitner til stede etter brudefolkens ønsker. Ekteskapskontrakten kan undertegnes hvor som helst; på adoulens kontor, i et privat hjem, eller, slik det er vanlig i Nord-Marokko, ved inngangen til moskeen i forbindelse med fredagsbønnen (Hajji 2008)¹⁴. Adoulen tar deretter ekteskapskontrakten med til domstolen, dommeren signerer og ekteskapet registreres. Denne prosessen tar vanligvis fra én til to uker (adoul K. Enouiri, møte i Témará november 2015).

land. Den kontraktfestede brudeprisen kan i slike tilfeller settes moderat for ikke å vekke myndighetenes mistenksomhet, mens «brudeprisen» i realiteten er mye høyere (norsk-marokkansk kulturhistoriker, møte i Oslo november 2015). Landinfo har ingen kunnskap om omfanget av «svart» brudepris blant personer med marokkansk bakgrunn i Norge.

¹³ En adoul har utdannelse i jus og/eller islamsk rettsvitenskap, i islamske studier eller i arabisk språk og litteratur, i tillegg til å ha bestått en nasjonal opptaksprøve. Han har offentlig godkjenning til å utføre notaroppgaver innen ulike juridiske felt, for eksempel innenfor familierett. I forbindelse med en ekteskapsinngåelse har adoulen blant annet ansvar for å innhente tillatelse til å inngå ekteskap i domstolen, sette opp ekteskapskontrakten, samt å være vitne til ekteskapsinngåelsen (adoul K. Enouiri, møte i Témará november 2015).

¹⁴ Kvinner er adskilt fra menn i moskéen. Det er derfor ikke praktisk mulig å gjennomføre et vielsesritual i en moské, slik man gjør for eksempel i en kirke, uten at kvinnen er representert ved mannlig stedfortreder, eller verge. Selv om feiringen av et marokkansk ekteskap inneholder flere religiøse elementer (resitering av Koranens åpningsbønn, religiøse sanger, velsignelser), er selve ekteskapsinngåelsen (vigselen) en sivilrettslig kontrakt mellom to parter. Signering av ekteskapskontrakten er derfor, fra et juridisk synspunkt, den viktigste handlingen i en marokkansk ekteskapsinngåelse, og tilsvarer, på noen viktige punkter, tilsvarende presten eller dommerens talehandling («Jeg erklærer dere herved for rette ektefolk å være») i en norsk vigsel.

Det er vanlig, men ikke nødvendig, at ekteskapskontrakten underskrives i forbindelse med bryllupsfeiringen.

Fra et juridisk synspunkt anses partene som gift idet de har underskrevet ekteskapskontrakten, og denne er registrert hos myndighetene. Fra et sosialt synspunkt regnes de imidlertid først som gift etter bryllupsfeiringen.

10.1 STEDFORTREDEREKTESKAP

I henhold til loven skal ektefellene gi muntlig samtykke til ekteskapet ved personlig fremmøte. Dommeren kan imidlertid gi tillatelse til at ekteskap inngås ved stedfortreder i særskilte tilfeller hvor den ene parten er forhindret fra å møte. Hverken loven eller lovveiledningen (Royaume du Maroc 2004) presiserer hva som utgjør «særskilte tilfeller». Den fraværende parten må sette opp en fullmakt, som det stilles en rekke formkrav til, blant annet at den er visert av en dommer (Code de la famille art. 11, 17; Maatouk 2011).

Ifølge advokatkollektivet Jeunes Avocats de Khémisset (møte i Khémisset november 2011) inngås stedfortrederekteskap relativt sjelden, og så langt de kjente til, så godt som utelukkende i forbindelse med at minst én av ektefellene er bosatt utenfor Marokko.

10.2 REGISTRERING AV EKTESKAP INNGÅTT I UTLANDET

Marokkansk lovgivning anerkjenner ekteskap inngått etter andre lands familielovgivning, så lenge ekteskapet ikke kommer i direkte konflikt med marokkansk lov. Eksempler på slik konflikt kan være ekteskap mellom to av samme kjønn, eller ekteskap mellom en marokkansk kvinne og en ikke-muslimsk mann.

I norsk sammenheng må ekteskapet inngås med to muslimske vitner til stede, og registreres i Marokko gjennom stedlig marokkansk ambassade senest innen tre måneder etter ekteskapsinngåelsen. Den norske vigselfattesten må oversettes til arabisk av en statsautorisert oversetter og bekreftes av norske myndigheter. Den marokkanske ambassaden endrer det norske vigselfokumentet slik at det blir i overensstemmelse med marokkansk lov. Brudeprisen og to muslimske vitner skrives inn i vigselfattesten. Dokumentet sendes deretter til Marokko for registrering i en lokal domstol. Denne prosedyren kan ta lang tid, opp til to år (Marokkos ambassade, møte i Oslo desember 2013).

11. BRYLLUPSFEIRINGEN

Bryllupsfeiringen er svært viktig i en marokkansk sammenheng. Selv om ektefellene, fra et juridisk synspunkt, anses som gift idet de har skrevet under ekteskapskontrakten og denne er registrert hos myndighetene, anses de fra et sosialt synspunkt først som gift etter bryllupsfeiringen.

I tidligere tider var bryllupsfeiringen sterkt farget av særegne etniske og geografiske tradisjoner, men i dag har økt mobilitet og kontakt mellom ulike etniske og sosiale grupper ført til en ensretting i måten bryllup feires på. De siste tiårene har det vokst frem et «nasjonalt ritual» hvor geografiske, etniske og sosiale særegenheter er tonet

ned til fordel for en felles modell som fremstår som et ideal for hele befolkningen. Denne modellen er ifølge Azizi (1998) bygget på ekteskapsfeiringen i borgerskapsfamilier i kongebyene (Fès, Marrakech, Meknès og Rabat), som i folks bevissthet fremstår som særlig raffinerte. Kongelige bryllup, og særlig bryllupene til kongens tre søstre på 1980-tallet, har ifølge Azizi (1998) bidratt til å sementere det «nasjonale bryllupsritualet». I nyere tid har bryllupet til Kong Mohammed VI med Lalla Salma i 2002, og bryllupet til kongens bror, prins Moulay Rachid, i 2014, hatt samme påvirkningskraft, både hva angår bryllupsmote og ritualer¹⁵.

Under følger en kort beskrivelse av de hovedelementene som utgjør det nasjonale bryllupsritualet. Fremstillingen er bygget på informasjon fra en tradisjonell bryllupsrådgiver, en såkalt *neggafa* (møte i Nador november 2015), som har vært med å organisere hundrevis av brylluper i Nador, samt akademiske kilder (Azizi 1998; Guessous, møte i Rabat november 2011; Hajji 2008). Det må understrekes at det som beskrives under kun er *hovedelementene* i den seremonielle protokollen, og at feiringen fortsatt preges av en viss geografisk og sosial variasjon.

En bryllupsfeiring består, i tillegg til signering av ekteskapskontrakten, av tre hovedelementer: besøk på et hammam (offentlig bad), henna-fest og en bryllupsfest. Mens en marokkansk bryllupsfeiring tidligere varte i syv dager eller mer, er det i dag vanlig at feiringen varer i tre dager, fra torsdag til lørdag. Mens tidspunktet for bryllup i tidligere tider fulgte jordbrukskalenderen, er det i dag vanlig at bryllup feires på sommerstid, særlig i utvandringsområder, slik at slektninger bosatt andre steder i Marokko eller i utlandet kan være med på feiringen.

11.1 HAMMAM OG HENNA-FEST

Bryllupsfeiringen innledes på torsdag med at brudens ugifte, kvinnelige slektninger tar bruden med på et hammam, et offentlig bad. Badet er reservert for anledningen, og før bruden gjør sin entré er det vanlig at følget hennes gjør lokalet klart for feiringen og brenner røkelse for å drive ut onde ånder.¹⁶ Bruden følges til badet med et opptog av kvinnelige slektninger og venner, som synger og kommer med gledeshyl. Gjennom ulike behandlinger av hud og hår med ghassoul (en type leire) og tradisjonell såpe, gjør bruden seg vakker til bryllupsfesten. Hammam-besøket har også en viktig rituell funksjon som renselse før feiringen.

Neste etappe i feiringen er henna-festen. Også denne delen av feiringen foregår sammen med kvinnelig slektninger og venner, ofte hjemme hos bruden eller hos noen av hennes nærmeste. Bruden får dekorert hender og føtter med henna av en spesialist kalt *naqqasha*, og det er sang og dans og servering av te og kaker. Eldre, gifte kvinner gir bruden råd om ekteskap og samliv. Det er vanlig at bruden dekker til ansiktet mens hennaen tegnes på, for å beskytte henne mot det onde øyet.

¹⁵ Utover det rent overfladiske, som påkledning, bevertning, dekorasjoner og lignende, har denne påvirkningen også en religiøs dimensjon. Marokkos konge er det religiøse overhodet i Marokko, noe som innebærer at kongefamilien legitimerer atferd også fra et religiøst perspektiv. Når det oppstår konflikt mellom tradisjonelle og moderne ritualer og innslag i bryllupsfeiringen, viser særlig kvinnene til kongelige bryllup for å begrunne at nettopp deres ønsker er i overensstemmelse med islam (Azizi 1998).

¹⁶ Troen på overnaturlige krefter, som for eksempel det onde øye (*ayn* eller *nafs*), heksekunst (*sithr*) og djinn (*jinn*) er fortsatt utbredt i Marokko, og besvergelse er et viktig element i mange feiringer og markeringer (Radi 2013).

11.2 BRYLLUPSFESTEN

Den siste, og viktigste, etappen i bryllupsfeiringen er bryllupsfesten. Bryllupsfesten er en stor familiebegivenhet, og det forventes at festen skal være storslagen. Festen har en viktig lysningsfunksjon, og fungerer som en offisiell kunngjøring av at ektefellene er gift. Det er derfor først etter bryllupsfesten at ektefellene begynner sitt ekteskapelige samliv.

Det er vanligvis mange gjester i et marokkansk bryllup. Storfamilie, venner, naboer og annet nettverk inviteres til bryllupsfesten. Bryllupsfesten skal både ses og høres godt i nabolaget, blant annet gjennom gledeshyl og musikk.

Det er vanlig å bruke en tradisjonell bryllupsplanlegger eller -rådgiver (neggafa). Bryllupsplanleggeren assisterer bruden med både planlegging og gjennomføring av bryllupsfeiringen, og passer på at bryllupet gjennomføres i henhold til tradisjonen.

Bryllupsfesten kan avholdes i et selskapslokale, eller i et privat hjem, gjerne med ekstra partytelt. Tradisjonelt har bryllupsfesten vært delt mellom kvinner og menn, og er det fortsatt, helt eller delvis, i noen familier, men det er stadig vanligere at kvinner og menn feirer sammen.

Menyen varierer etter personlig smak og budsjett, men vanlig festmat er couscous, tajine (kjøtt, kylling eller grønnsaker kokt i en bolle av glasert leire), pastilla (pai med ulike typer fyll) og mashwi (helgrillet kjøtt), etterfulgt av kaker, frukt og te (tradisjonell bryllupsrådgiver, møte i Nador november 2016; Guessous, møte i Rabat november 2011).

Det viktigste øyeblikket på festen er når brudeparet presenteres for gjestene (en seremoni som kalles *berza*-seremonien). Brudefolkene bæres inn på bærestol, akkompagnert av religiøse sanger, musikk, gledertriller fra kvinnene og applaus fra mennene. Brudeparet plasseres deretter på en plattform slik at de kan beundres av gjestene. Det er forventet at bruden skifter antrekk flere ganger i løpet av festen. I de flotteste og mest påkostede bryllupene skifter bruden antrekk syv ganger, i ulike farger og stiler, hvor hvert kjoleskift representerer et geografisk område, innenfor Marokko (Fès, Marrakech) eller utenfor (Tunisia, India). Antrekkene er ofte svært påkostede (Azizi 1998), men det er også mulig å leie antrekk fra en neggafa til en billigere penge. Ved hvert nye antrekk går bruden en runde i lokalet for å hilse på gjestene, og ektemannen introduserer henne til sin familie for å vise hvilket godt valg han har gjort (Hajji 2008). Menn bærer normalt en hvit djellaba (marokkansk kaftan).

Under festen utføres ulike ritualer, som at ektefellene deler en bolle med melk eller dadler som symbol på båndet mellom dem. Ektemannens gaver til hustruen settes frem på utstilling. Sang og dans har en stor plass i marokkanske bryllup, og bryllup er en anledning hvor marokkanske kvinner kan danse i nærvær av menn uten å risikere å få et dårlig rykte (Hajji 2008).

Etter bryllupsfesten sendes kvinnen av gårde til sitt nye hjem, eller hun hentes av ektemannen i sitt familiehjem dagen etter festen. De ulike ritualene rundt dette varierer både geografisk, etnisk og sosialt.

I dagene etter festen avlegger brudeparet gjerne høflighetsvisitter hos familie og venner, med ulike ritualer og gaveoverrekkelser. Det har også blitt vanlig å dra på bryllupsreise.

11.3 UTGIFTER TIL BRYLLUPSFEIRINGEN

Det finnes en forventning og et press om å arrangere storslagne bryllup i Marokko. En flott bryllupsfest skal bekrefte, eller gi illusjon av, rikdom og velstand, og er viktig for å opprettholde sosial status. De aller fleste marokkanske familier vil derfor strekke seg svært langt økonomisk for å arrangere en kostelig bryllupsfest (Azizi 1998; Hajji 2008).

Ambisjonene for festen overgår alltid de økonomiske midlene, og resultatet er ofte langvarige forhandlinger innad i familien og mellom de kommende ektefellenes familier om kostnadsnivå. Selv i økonomisk ressursvake familier vil kvinnene presse på og kreve et minimum av den kommende ektemannens familie, gjerne støttet av argumentet om at det er viktig å opprettholde tradisjonene. Et kostbart bryllup er spesielt viktig for jenta og hennes familie, fordi det anses som en forsikring mot skilsmisse (Guessous 2013).

Ettersom festen også gjenspeiler brudens «verdi» på ekteskapsmarkedet, er den spesielt viktig for hennes mor, som har oppdratt henne. Det er i stor grad kvinnene i brudens familie som bestemmer formen på festen, og dermed også kostnadsnivået. Det er vanlig at ektefellenes familier deler på utgiftene til bryllupet. Dersom kvinnen er eldre og frykter å forbli ugift, hender det at hennes familie betaler alt for at ekteskapet i det hele tatt kommer i stand uten at ektemannen mister ansikt (Guessous 2013).

I tillegg til leie av lokale, catering, flere antrekk til bruden og leie av en bryllupsplanlegger, må familiene betale for orkester eller DJ, fotograf, blomster og annen dekorasjon, kaker og søtsaker og så videre.

Guessous (møte i Rabat november 2011) anslo at et moderat bryllup vil koste rundt 150 000 MAD (rundt 125 000 NOK), mens et mer storslått bryllup vil ligge på rundt 400 000 MAD (330 000 NOK) eller mer. I sin masteroppgave om en marokkansk bryllupsfeiring, anslår Hajji (2008) en noe mer moderat kostnadsramme på mellom 50 000-80 000 kroner. Det er ikke uvanlig å ta opp banklån for å finansiere bryllupsfeiringen.

Bryllupsfeiringen og kostnadene er en kilde til forhandling og konflikt mellom kjønnene og generasjonene i mange familier, både med hensyn til innhold (tradisjonelle ritualer vs. moderne elementer) og kostnadsnivå (Azizi 1998; Guessous, møte i Rabat november 2011). Azizi (1998) forteller om en konflikt i en familie hvor far hadde engasjert mannlige Koran-opplesere, noe som utelukket kvinnelig sang og dans, til forargelse for kvinnelige familiemedlemmer. Ønske om fotografering og videoopptak av festen kan komme i konflikt med kvinnelig tildekking og billedforbud i konservativ islam. Planleggingen av bryllupsfeiringen innebærer derfor ofte langvarige forhandlinger om et innhold som dekker flest mulig behov, uten å komme i konflikt med familiens religion og verdigrunnlag, til en pris som er overkommelig.¹⁷

11.4 FINNES DET GRUNNER TIL Å AVSTÅ FRA Å HA BRYLLUPSFEEST?

Ettersom bryllupsfeiringen har en lysningsfunksjon, og paret først anses som gift av omgivelsene etter bryllupsfesten, er det svært uvanlig å ikke markere ekteskapet med

¹⁷ Konflikt mellom det «tradisjonelle» og det «moderne» i en marokkansk bryllupsfeiring er beskrevet i detalj i doktorgradsavhandlingen til Azizi (1998). Selv om avhandlingen er nesten 20 år gammel, er dette fortsatt en aktuell problemstilling i Marokko, og bekrefte blant annet av Guessous (møte i Rabat november 2011).

en bryllupsfest. Selv svært ressursvake familier vil strekke seg langt for å organisere den flotteste festen de får til. Siden feiringen har denne funksjonen, er det i folks øyne noe tvilsomt over ekteskap som ikke markeres med en fest. Neddempete og diskrete bryllupsfester med få gjester er også sjeldent i Marokko, nettopp av samme grunn.

Det er også knyttet overtro til konsekvensene av å unnlate å feire et ekteskap slik tradisjonen tilsier. Mange kvinner gjennomfører derfor alle hovedelementene i bryllupsfeiringen, i frykt for kritikk og folkesnakk, men også av frykt for ulykke og uflaks senere i samlivet, selv om de i utgangspunktet ønsker et mer neddempet bryllup (Hajji 2008).

Dersom et bryllup er planlagt, og en sørgelig hendelse, som sykdom eller dødsfall i parets nære familie, inntreffer, er det heller ikke vanlig å avlyse eller utsette bryllupsfeiringen. Feiringen er ofte planlagt i lang tid, og forskudd for leie av lokale, catering og andre tjenester er betalt. Omgivelsene har derfor forståelse for at festen avholdes som planlagt til tross for sørgelige hendelser i familien. Av respekt for den syke eller avdøde kan man likevel dempe festen noe, for eksempel gjennom mindre sang og dans, men det er altså ikke forventet at man avlyser festen (norsk-marokkansk kulturhistoriker, møte i Oslo november 2015).

Migrasjon og geografisk avstand mellom de kommende ektefellene er ingen grunn til færre forberedelser og mindre omfattende eller ingen bryllupsfest. Ifølge Guessous (møte i Rabat november 2011) er det tvert imot slik at det stilles enda høyere krav til en stor og påkostet bryllupsfeiring når én eller begge parter bor i utlandet, fordi paret da presumptivt har større økonomiske ressurser.

Tradisjonell marokkansk brudestol (Foto: Anne Moseng Knutsen)

Moderne marokkansk brudestol (Foto: Anne Moseng Knutsen)

12. FLERGIFTE (POLYGAMI)

En mann har etter loven rett, på visse vilkår, til å gifte seg med inntil fire kvinner (Code de la famille 2004, kapittel II).

Ved inngåelse av ekteskap kan kvinner etter loven kreve at ekteskapet skal være monogamt. Dette skal i så fall fremkomme av ekteskapskontrakten.

Dersom kvinnen ikke har en slik klausul, kan mannen søke domstolen om tillatelse til å inngå ekteskap med flere enn én kvinne. Han skal kunne vise til «særlige» og «objektive» grunner for at dommeren skal kunne innvilge tillatelse. Dommeren skal avslå søknaden dersom han mener at det er grunn til å frykte at mannen ikke kan behandle sine ektefeller likt og rettferdig, eller dersom det er grunn til å tro at han ikke har tilstrekkelige økonomiske ressurser til å forsørge to eller flere familier. Mannens ektefelle har krav på å bli informert, og har krav på skilsmisse med forutgående megling dersom hun ikke godtar ekteskapet.

Offisielt er polygami på vei ned i Marokko. Ifølge marokkanske myndigheter (som sitert i Bladi.net 2014) ble det inngått 787 polygame ekteskap i 2013, noe som utgjør 0,25 % av alle ekteskap inngått samme år. Nedgangen har sannsynligvis sammenheng med innstramningen i loven.

Imidlertid oppgir flere kilder (konsulær kilde, møte i Rabat november 2015; Midech 2015) at såkalt skjult polygami er utbredt. Ettersom det ikke finnes noe sentralt folkeregister i Marokko, og ektefellene kun oppgir sivilstatus gjennom en forsikring, kan en mann gifte seg med en ny kvinne på et nytt sted på grunnlag av falske opplysninger. Mannen har således ikke inngått et legalt polygamt ekteskap, ettersom vilkårene for ekteskapet ikke er prøvd i domstolen, og ekteskapet gjenfinnes følgelig heller ikke i offisielle statistikker over polygame ekteskap. Hovedårsaken til slik «skjult polygami» er, ifølge advokaten som er intervjuet av Midech (2015), forsøk på å unngå å måtte betale underholdsbidrag ved skilsmisse. Det er også kjent at det finnes

tilfeller hvor menn som er gift i Marokko, har inngått ekteskap i utlandet uten å skille seg først (konsulær kilde, møte i Rabat november 2015).

13. EKTESKAP MED MINDREÅRIGE

Nedre alder for ekteskapsinngåelse er 18 år for begge kjønn, mot tidligere 15 år. Imidlertid kan en dommer gi en mindreårig tillatelse til å inngå ekteskap. I slike tilfeller skal dommeren innhente tillatelse fra den mindreåriges foreldre eller juridiske verge, rekvirere en medisinsk undersøkelse og en undersøkelse av sosiale forhold (Code de la famille, art. 19).

Ifølge Association Amal pour la Femme et le Développement (møte i El Hajeb november 2011) vil dommeren i realiteten kun spørre jenta om hun vet hva ekteskap innebærer (det vil si om hun er fysisk i stand til å ha seksuelt samvær og bære frem et barn), samt innhente tillatelse fra jentas far.

I henhold til tall fra marokkanske myndigheter (som sitert i Chambost 2015), ble det inngått 35 000 ekteskap med en mindreårig i 2013, noe som tilsvarer 11 % av alle inngåtte ekteskap det året. Tallene presiserer imidlertid ikke hvem de mindreårige jentene gifter seg med (jevnaaldrende eller eldre menn) eller andre omstendigheter rundt ekteskapet.

I en undersøkelse som ble foretatt blant 40 familiedommere, fremkommer det at selv om dommerne mener at det er viktig med en individuell vurdering av hvert enkelt tilfelle, avslår de ofte når aldersforskjellen mellom ektefellene er for stor, og/eller når jenta går på skole. De innvilger ofte når forholdet er «sosialt akseptert», og i tilfeller hvor det har vært en (frivillig) seksuell relasjon, og således en gjensidig tiltrekning, mellom partene forut for ekteskapet (Chambost 2015).

Omfanget av ekteskap med mindreårige er trolig langt mer utbredt enn de offisielle tallene tilsier. Ifølge Global Rights og Guessous (møter i Rabat november 2011) er det ikke uvanlig at mindreårige inngår et religiøst ekteskap, i stedet for at hennes foresatte søker tillatelse fra domstolen i forkant. Paret legaliserer deretter ekteskapet i domstolen etter at jenta fyller 18 år. Fra et religiøst og sosialt synspunkt er paret ansett som gift av omgivelsene, og dersom paret får barn før ekteskapet er registrert hos myndighetene, kan jentas familie vise til at barnet ble unnfanget mens paret juridisk var å anse som forlovet, og barnet regnes da som ektefødt (Guessous 2007; Lovett & Duffau 2015).

Bakgrunnen for at foreldre og slekt gifter bort mindreårige jenter – i tillegg til at det er tradisjon å gifte seg tidlig i enkelte områder og folkegrupper i Marokko – er hovedsakelig økonomisk. Unge jenter som ikke går på skole og som ikke har nok arbeidsoppgaver til å holdes sysselsatt i hjemmet, kan giftes bort slik at familien slipper den økonomiske belastningen ved å ha henne gående uvirksom hjemme. I svært fattige familier betyr det å gifte bort en datter også én munn mindre å mette. Det lille familien får i brudepris for jenta kan også komme godt med. Frykt for seksuelle relasjoner, og i verste fall barn utenfor ekteskap, kan også være en motivasjon for å gifte bort mindreårige jenter (Guessous 2007; Lovett & Duffau 2015).

14. TVANGSEKTESKAP

Ektefellene skal gi sitt samtykke til å inngå ekteskap, normalt i form av verbalt samtykke ved personlig oppmøte (Code de la famille, art. 11). Ekteskap som er inngått ved tvang, kan oppløses (Code de la famille, art. 63). Landinfo kjenner imidlertid ikke til hvorvidt denne lovbestemmelsen er prøvd i rettssystemet.

I straffeloven som er under revisjon, er strafferammen for tvangsekteskap fengsel i én måned til seks år, samt bøter på inntil 20 000 MAD. Dersom jenta er mindreårig, er strafferammen for tvangsekteskap – som i loven forstås som bruk av press, vold eller trusler om vold i hensikt om å tvinge noen til å gifte seg – fordoblet til inntil tolv års fengsel og bøter inntil 40 000 MAD (Bladi.net 2015a).

Tvangsekteskap forekommer i Marokko, men omfanget er uvisst. Det er særlig mindreårige eller unge jenter i avsidesliggende, rurale områder som er utsatt for tvangsekteskap. Eldre jenter og kvinner er ikke i faresonen på samme måte. Dersom jenta kjenner til egne rettigheter, for eksempel gjennom skolegang, vil hun i større grad ha de ressursene som trengs for å motsette seg press, enn en jente uten, eller med begrenset, skolegang (Association Amal pour la Femme et le Développement, møte i El Hajeb november 2011).

14.1 HJELPETILBUD TIL OFRE FOR TVANGSEKTESKAP

Den viktigste, overordnede strategien til marokkanske myndigheter for å begrense barneekteskap og tvangsekteskap, er å legge til rette for skolegang for jenter, ettersom skolegang reduserer sannsynligheten for at jenter giftes bort, både fordi hun får kjennskap til egne rettigheter gjennom skolegangen, og fordi dommere er mer restriktive med å innvilge dispensasjon for alderskravet når jenta er under utdanning. Marokko har gjort store fremskritt på dette feltet, og det finnes egne økonomiske støtteordninger (den såkalte *Taysir*-ordningen) som har som formål å hjelpe økonomisk ressursvake familier med å holde barn – og særlig jenter – på skolen (se Landinfo 2013 om mer informasjon om ordningen, og forhold for barn generelt).

Det finnes, så langt Landinfo kjenner til, ingen statlige institusjoner som har spesialisert seg på å hjelpe ofre for tvangsekteskap spesielt, kun sosialsentre (*établissement de protection sociale*) med en generell profil. Det finnes offentlige sosialsentre over hele Marokko, men disse har gjennomgående lav standard og oppsøkes kun i ytterste nødstilfelle.

Imidlertid har Marokko et sterkt organisasjonsliv, og det finnes en rekke organisasjoner som arbeider med kvinners rettigheter, herunder kvinner som ønsker hjelp til å komme ut av et uønsket ekteskap. Det finnes få privattrevne krisesentre i Marokko, men det finnes mange dagsentre, drevet av ulike kvinneorganisasjoner, hvor kvinner kan få juridisk rådgivning, psykososial støtte, hjelp til barnepass og ulik type opplæring for inntektsgivende aktiviteter slik at de kan stå på egne ben. Tilgangen til slike tilbud varierer selvsagt geografisk, men kvinneorganisasjoner er til stede i alle marokkanske regioner.¹⁸

¹⁸ Landinfo besøkte tre sentre under informasjonsinnhentesreisen til Marokko i november 2011, et senter i bydelen Orangers i Rabat, drevet av Association Démocratique des Femmes du Maroc (ADFM)/Reseau Anaruz, et senter i Témara, sør for Rabat drevet av Union de l'Action Féminine, og et senter i byen El Hajeb i provinsen Meknès, drevet av Association Amal pour la femme et le développement. I 2015 besøkte Landinfo to

15. SEDVANEKTESKAP OG URFI-EKTESKAP

Sedvaneekteskap, eller tradisjonelle ekteskap, som i en marokkansk sammenheng ofte omtales som Fatiha-ekteskap (etter åpningsbønnen i Koranen), er et religiøst inngått ekteskap hvor ekteskapsvilkårene ikke er prøvd av myndighetene, og som ikke er registrert i offentlige registre. Slike ekteskap har ingen juridisk gyldighet i Marokko.

Selve vigselen foregår ved at man leser al-Fatiha i nærvær av to vitner, betaler brudepris og gjør ekteskapet offentlig kjent, og således fyller grunnvilkårene for en ekteskapsinngåelse i islam (Guessous, møte i Rabat november 2011). Fra et religiøst og sosialt synspunkt er ektefellene å anse som gift, men altså ikke fra et juridisk synspunkt (Lovett & Duffau 2015).

Slike tradisjonelle ekteskap inngås særlig i utkantstrøk hvor tradisjonell kultur står sterkt og hvor myndighetene er lite til stede, som for eksempel i Rif- og Atlasfjellene. I disse områdene har man tradisjonelt hatt lite kontakt med myndighetene, og det er ofte både upraktisk og dyrt å dra til byen for å ordne de administrative og juridiske sidene ved en ekteskapsinngåelse. Ekteskapet feires i henhold til tradisjonen, og ekteskapet er, både fra et religiøst og sosialt synspunkt, legitime.

Etter at familieleven ble reformert i 2004, har myndighetene drevet informasjonskampanjer for å få tradisjonelt inngåtte ekteskap registrert, blant annet slik at kvinnen skal kunne gjøre sine lovfestede rettigheter gjeldende i forbindelse med en eventuell skilsmisse. I 2004 vedtok parlamentet at det skal være en amnesti-periode på fem år hvor tradisjonelt inngåtte ekteskap skal kunne etter-registreres hos myndighetene. Ordningen har blitt forlenget i to omganger: i 2011 og i 2015, begge ganger for fem nye år (Bladi.net 2015b). I henhold til tall fra marokkanske myndigheter (som sitert i El Hourri 2016), legaliserte marokkanske domstoler 185 000 ikke-registrerte ekteskap i perioden 2004–2013, og gjør det fortsatt i stort omfang.

Inntil nylig har sedvaneekteskap blitt inngått i isolerte lommer i landet, gjerne i fjellområdene, av folkegrupper som har lite kontakt med storsamfunn og myndigheter. Men etter den arabiske våren i 2011 og islamismen og salafismens fremgang i regionen, har en ny type ekteskap, såkalte urfi-ekteskap (etter *urf*: sedvane på arabisk) fått fornyet aktualitet, særlig i islamistisk orienterte studentmiljøer. Ekteskapet inngås med en hjemmesnekret ekteskapskontrakt i nærvær av to vitner (ofte venner, ikke familie). Ektemannen betaler en symbolsk brudepris, og kvinnen sier fra seg egne rettigheter og rettighetene til eventuelle barn, slik som underhold ved skilsmisse og arv. Marokkanske kvinneorganisasjoner advarer mot slike ekteskap, ettersom kvinnen står på bar bakke, uten rettigheter, dersom ektemannen forlater henne. Fenomenet synes mer utbredt i andre land i Nord-Afrika, herunder Tunisia, enn i Marokko, men forekommer også der. Ingenting tyder imidlertid på at omfanget av urfi-ekteskap stiger, og trolig var utbredelsen av slike ekteskap størst umiddelbart etter den arabiske våren i 2011, som følge av islamistenes fremgang i denne perioden.

En annen type midlertidige ekteskap er de såkalte misyar-ekteskap, eller «reise-ekteskap», som innebærer at marokkanske kvinner gifter seg midlertidig med

rådgivingscentre i byen Nador i Nord-Marokko, Centre d'Ecoute Horizon (drevet av Association Horizon) og Centre d'Etudes Coopératives pour le Développement Local (CECODEL).

utenlandske menn, særlig fra Gulfen, på ferie i Marokko (Belabd 2012). Omfanget av «reise-ekteskap» synes også forholdsvis begrenset.

16. SKILSMISSE

I henhold til islamsk tradisjon og rettspraksis er skilsmisse uheldig og bør i det lengste unngås, men er like fullt tillatt.¹⁹

I Marokko reguleres skilsmisse av familieoven (Code de la famille 2004), også kalt Moudawana, Livre II: De la Dissolution du Pacte de Mariage et de ses Effets. Familieoven er den eneste marokkanske loven som er bygget på islamsk rett, alle andre lover er, i all hovedsak, bygget på fransk rettstradisjon.

Marokkansk skilsmisserregelverk er forholdsvis komplisert. Da familieoven skulle reformeres i 2004, la lovgiver flere nye skilsmissetyper til de eksisterende sharia-baserte typene som fantes i tidligere familieover. Loven er et kompromiss mellom konservative samfunnskrefter, som mener at de sharia-baserte skilsmissetypene er gudgitte og dermed ikke kan fjernes, og liberale krefter, som ønsker å gi kvinner større adgang til skilsmisse (Buskens 2010).

I dagens Marokko kan man kun få skilsmisse etter bevilling av en dommer, eller ved dom. En skilsmisse hvor mannen muntlig og uten begrunnelse skiller seg fra kvinnen ved å uttale *talaq*, uten kontroll av en kompetent rettsinstans, er ikke gyldig etter gjeldende marokkansk lov, slik det var tidligere (Buskens 2010).

I motsetning til i Norge, hvor en sivil myndighet (Fylkesmannen) gir skilsmissebevilging, er det altså kun domstolen som kan innvilge skilsmisse i Marokko. Man kan få skilsmisse i domstolen på to måter:

1. En av ektefellene (eller begge) sender inn begjæring om skilsmisse til domstolen, som, dersom vilkårene er oppfylt, gir skilsmissebevilling.
2. Skilsmisse ved dom (*tatliq*).

16.1 SKILSMISSETYPER

Under følger en forenklet fremstilling av de ulike skilsmissetypene som finnes i marokkansk lovgivning, bygget på Buskens (2010) og Rude-Antoine (2010):

Skilsmisse etter begjæring fra én eller begge ektefeller:

- Talaq. Mannen, eller kvinnen dersom hun er gitt denne retten av mannen i ekteskapskontrakten, begjærer skilsmisse av en dommer, som gir en forhåndstillatelse til at en adoul (offentlig protokollfører) kan sette opp et skilsmisshedokument. Dommeren gir skilsmissebevilling og signerer skilsmisshedokumentet såfremt mannen overholder det økonomiske vederlaget retten har idømt ham i forbindelse med skilsmissen.

¹⁹ Ifølge Profeten Muhammad er skilsmisse det mest mislikte av alle de ting Gud har tillatt (Eggen 2010).

- *Khul'*. Kvinnen skiller seg fra ektefellen mot å gi ham økonomisk kompensasjon. Som regel tilsvarer kompensasjonen restbeløpet av brudeprisen.
- Skilsmisse ved gjensidig samtykke. Ektefellene blir enige seg imellom om skilsmisse og vilkårene for den, og dommeren gir skilsmissebevilling.

Skilsmisse ved dom (*tatliq*):

- *Shiqaq*. Ved alvorlig og vedvarende konflikt mellom ektefellene, kan en eller begge ektefeller oppsøke domstolen med sikte på å løse konflikten. Dersom forsoning ikke er mulig, avsies en dom om skilsmisse.
- Kvinnen reiser søksmål mot ektefellen for å få skilsmisse dersom:
 - Mannen bryter ett eller flere vilkår i ekteskapskontrakten.
 - Mannen påfører kvinnen materiell eller moralsk skade.
 - Mannen oppfyller ikke sin forsørgerplikt.
 - Mannen har et fravær på over ett år, sitter i fengsel i mer enn to år, eller er idømt en fengselsstraff på mer enn tre år.
 - Mannen lider av en alvorlig sykdom.
 - Mannen nekter kvinnen ekteskapelig samvær.

I alle tilfeller – bortsett fra når ektemannen befinner seg på ukjent sted eller ved *khul'*, hvor ektefellene allerede har blitt enige om vilkårene – har retten en lovpålagt plikt til å megle mellom ektefellene før en dommer kan gi skilsmissebeviling eller avsi dom. For ektepar uten barn som er enige om vilkårene for skilsmisse kan slik megling ta kort tid, for ektepar med barn vil dommeren vanligvis forsøke flere meklingsforsøk.²⁰ Forskjellen gir seg også utslag i behandlingstiden – for ektefeller uten barn kan skilsmisseprosedyren ta så kort tid som en uke, men dersom paret har barn, tar det lenger tid (TelQuel 2013). Skilsmisse ved dom kan imidlertid ta lang tid, ofte flere år, fordi beviskravene er svært høye (Global Rights, møte i Rabat november 2011).

I henhold til tall fra marokkanske myndigheter (HCP 2014) er skilsmisse ved gjensidig samtykke den vanligste skilsmissetypen (57,9 %), fulgt av *khul'* (17,6 %). Over halvparten av skilsmisssene er initiert av kvinner (Cabinet Mrini 2016).

I en sosiologistudie foretatt i familiedomstolen i Casablanca (som sitert i El Haiti 2016), fremkommer det at den viktigste årsaken til skilsmisse er vedvarende uoverensstemmelse (69,5 %), manglende underhold (31,4 %), vold (21 %) og langt fravær (13,7 %). Mangel på felles bolig, sterilitet og at kvinnen forlater hjemmet uten tillatelse nevnes også, i mindre grad, som skilsmisseårsak.²¹

²⁰ Familiens enhet står sterkt i islam og i marokkansk kultur, og skilsmisse anses som siste utvei. Megling er lovfestet ved de fleste skilsmissetyper. Sekulært orienterte kvinneorganisasjoner er ofte skeptisk til megling i forbindelse med skilsmisse, særlig dersom vold er årsak til skilsmissten. Når dommeren – direkte eller indirekte – legger press på kvinnen til å komme sammen med ektemannen igjen - kan en kvinne som er utsatt for vold i ekteskapet føle seg presset til å gå tilbake til ektefellen som utsetter henne for vold (LDDF, møte i Rabat november 2015).

²¹ Totalsummen overstiger 100 % fordi man kan oppgi flere årsaker samtidig.

16.2 GJENKALLELIG OG UGJENKALLELIG SKILSMISSE

Marokkansk lovverk har beholdt klassisk shariarets skille mellom gjenkallelig og ugjenkallelig skilsmisse. Noen skilsmissetyper er gjenkallelige, mens andre er ugjenkallelige.

Skilsmisse ved dom er ugjenkallelig, og innebærer at ektefellene må gifte seg med hverandre på nytt med ny ekteskapskontrakt dersom de ønsker å komme sammen igjen. Skilsmisse etter søknad er, med få unntak, gjenkallelig. En gjenkallelig skilsmisse innebærer at ektefellene – innenfor en periode på tre måneder (kalt '*idda*') – kan komme sammen igjen og fortsette ekteskapet. Mannen setter opp et tilbakekallelingsdokument, og ektefellene trenger ikke inngå ny ekteskapskontrakt for å fortsette samlivet. Dersom ingen av ektefellene foretar seg noe i løpet av '*idda*', er de ansett som skilt. Dersom ektefellene ønsker å gifte seg med hverandre på nytt på et senere tidspunkt, må de underskrive en ny ekteskapskontrakt (adoul Khalid Enouiri, møte i Témara november 2016).

16.3 GODKJENNING AV UTENLANDSK SKILSMISSE

Ektefeller som har inngått ekteskap i Marokko, og som er bosatt i utlandet, kan enten søke om skilsmisse i Marokko etter gjeldende regler og prosedyrer der, eller søke om å få en utenlandsk skilsmisse godkjent i Marokko. For å få en utenlandsk skilsmisse godkjent i Marokko, kreves en eksekvatur, det vil si en avgjørelse fra en marokkansk domstol om at den utenlandske dommen kan fullbyrdes i Marokko.²²

16.4 SKILSMISSEVEDERLAG OG BARNEBIDRAG

Særeie er den vanlige formuesordningen ved ekteskapsinngåelse i Marokko. Ektefellene kan imidlertid inngå særskilte avtaler om formuesforhold i ekteskapskontrakten.

Kvinnen har etter loven krav på følgende vederlag etter skilsmisse, uavhengig av hvilken formuesordning som gjelder mellom ektefellene:

- Skilsmissevederlag (arabisk *mut'a*, fransk *don de consolation*). Et engangsvederlag (eller kompensasjon) fra mannen til kvinnen som fastsettes av dommeren på bakgrunn av blant annet ekteskapets lengde, ektefellenes økonomiske situasjon, årsakene til skilsmissen, med mer.²³
- Restbeløp av brudepris.
- Underholdsbidrag under '*idda*-perioden.

Far har plikt til å betale barnebidrag for sine sønner frem til de er myndige (18 år), eller frem til 25 års alder dersom de studerer. For døtre gjelder forsørgerplikten frem til de har egne økonomiske midler, eller gifter seg. Bidraget skal dekke kost, klær,

²² I visse tilfeller anerkjennes ikke en norsk skilsmisse i Marokko. Dette skyldes at i Norge innvilges skilsmisse av en sivil myndighet (Fylkesmannen), mens kun en dommer kan innvilge skilsmisse i Marokko. Praksis varierer imidlertid på dette punktet i Marokko, og noen domstoler godkjenner norske skilsmisser selv om de er innvilget av en sivil myndighet (Marokkos ambassade, møte i Oslo desember 2013).

²³ Kvinnen får ikke *mut'a* i forbindelse med skilsmisse ved dom, men hun kan ha rett til erstatning for moralsk eller fysisk skade fra den fraskilte ektemannen.

medisinsk behandling, skolegang og andre nødvendige utgifter. Utgifter til bolig bestemmes separat, og bortfaller dersom mor gifter seg igjen.

Barnebidraget fastsettes etter en helhetsvurdering av familiens økonomi før skilsmissem, og de tidligere ektefellenes økonomiske situasjon etter skilsmissem. I realiteten settes bidraget ofte for lavt i forhold til mannens inntekt, og det hender ikke sjelden at mannen «trikser» med oppgitt inntekt for å betale lavest mulig bidrag. Det finnes også tilfeller hvor menn inngår nytt ekteskap uten å skille seg fra sin første ektefelle, for å unngå å betale vederlag og barnebidrag (konsulær kilde, møte i Rabat 2015). Kvinnen har mulighet til å ta rettslige skritt mot en tidligere ektefelle som ikke betaler barnebidrag, og ifølge kvinneorganisasjonen Association Horizon (møte i Nador november 2015) fører dette frem «noen ganger».

Dersom kvinnen har daglig omsorg for barnet og far ikke betaler barnebidrag etter skilsmisse, må kvinnen selv forsørge seg selv og barnet. Det finnes kun begrensede økonomiske støtteordninger for familier i en vanskelig økonomisk situasjon, herunder skilte kvinner med ansvar for barn. Et program ved navn Taysir (tilretteleggelse på arabisk) har som formål å hjelpe økonomisk vanskeligstilte familier – herunder kvinneledede husholdninger – i fattige områder med å holde barna på skolen. Hver familie får fra 60 til 140 MAD i kontantutbetaling per barn, avhengig av klassetrinn (Badrane 2016). I tillegg finnes det ordninger for gratis skoleutstyr. Ressurssvake familier eller enkeltpersoner kan også få gratis basishelsetjenester gjennom programmet Regime d'Assistance Médicale (forkortet RAMED). Den marokkanske staten subsidierer basisvarer som brød, husholdningsgass og lignende, men disse subsidiene er ikke øremerket spesielle grupper (Sosial-, kvinne- og familiedepartementet, møte i Rabat mai 2013). Utover Taysir og RAMED finnes det ingen individuelle støtteordninger for økonomisk vanskeligstilte personer og husholdninger i Marokko. De fleste er derfor avhengig av egen inntekt og/eller støtte fra familienettverk for å få endene til å møtes.

16.5 BARNEFORDELING

Dersom ektefellene ikke selv blir enig om barnefordeling etter skilsmisse, skal domstolen avgjøre dette. Marokkansk lovgivning skiller mellom daglig omsorg (*hadana*) og juridisk vergemål (*wilaya*) (Buskens 2010). Ifølge loven skal daglig omsorg fortrinnsvis gis til mor, særlig dersom barnet er under syv år, deretter far, og så til barnets mormor. Dersom ingen av disse er skikket til å ha daglig omsorg for barnet, skal retten, etter en vurdering av barnets beste, gi omsorgen til nærmeste slektning som er skikket til oppgaven. Ifølge organisasjonen Global Rights (møte i Rabat november 2011) vil mor i praksis alltid tilkjennes omsorg for barnet ved skilsmisse. Når barnet er 15 år, kan det etter loven selv velge hvem av foreldrene det ønsker å bo hos (Code de la famille, art. 166).

Den forelderen som ikke har den daglige omsorgen for barnet, har krav på samvær. Dersom partene ikke blir enige, er det domstolen som beslutter samværets art og omfang (Code de la famille art. 180–186).

Far beholder foreldreansvar (juridisk vergemål) for barnet etter skilsmisse, i tråd med klassisk islamsk rett, såfremt han ikke fradømmes denne retten av domstolen. Det innebærer at han har beslutningsmyndighet i viktige avgjørelser knyttet til barnet (Union de l'Action Féminine, møte i Rabat november 2011).

Dersom mor gifter seg på nytt, kan far i henhold til familieleven §§ 171–186 kreve omsorgen for barn over syv år, såfremt ikke omsorgsovertagelsen er til skade for barnet. Kravet om omsorgsovertagelse må fremmes i domstolen innen ett år etter at far ble kjent med at mor har inngått nytt ekteskap (Code de la famille 2004; Lamrabet, møte i Rabat juni 2014; Maatouk 2010). Frykten for å miste omsorgen for barn og bortfall av økonomisk støtte fra tidligere ektefelle ved gjengifte gjør at en del kvinner vegrer seg for å inngå nytt ekteskap etter skilsmisse (Guessous 2013; Lamrabet, møte i Rabat juni 2014).²⁴

16.6 SKILTE KVINNERS SOSIALE POSISJON²⁵

Skilsmisseraten i Marokko er på rundt 10 % (HCP 2014).

Holdninger til skilte kvinner vil variere etter geografisk område, sosial gruppe og familiens verdigrunnlag. Også individuelle omstendigheter – for eksempel hvorvidt kvinnen tillegges ansvar for skilsmissen – vil kunne innvirke på omgivelsenes holdninger til kvinnen. Ulike familier har ulikt konfliktnivå ved skilsmisse, fra uproblematiske skilsmisser basert på gjensidig samtykke, til opprivende konflikter som går over flere år.

Å ha status som skilt er ikke gunstig sosialt sett, særlig ikke for en kvinne, men skilsmisse har på den annen side blitt vanligere og mer akseptert de siste tiårene, særlig etter den nye familieleven i 2004, som gjorde det lettere for kvinner å skille seg. Mens skilte kvinner tidligere var foraktet av omgivelsene og måtte bite i seg skammen da de flyttet tilbake til familien sin, kan skilte kvinner i dag, såfremt de har økonomiske midler til det, etablere seg med egen husholdning og leve et ordinært liv etter skilsmissen (S. Guessous, møte i Casablanca juni 2014; TelQuel 2013).

Rundt én av fem husholdninger ledes av en kvinne. Over halvparten av disse kvinnene er enker, mens rundt 12 % er skilte (HCP 2014). Det er altså ikke uvanlig at en skilt kvinne etablerer egen husholdning etter skilsmissen. Ifølge Global Rights (møte i Rabat november 2011) kan skilte kvinner fritt leie eller eie bolig, ta lønnet arbeid og administrere eget liv, men de må forholde seg til samme utfordrende eiendoms- og arbeidsmarked som andre marokkanere. I visse sammenhenger kan kvinners adgang til arbeids- og boligmarked i realiteten være mer begrenset enn menns, fordi kvinner har mindre nettverk enn menn i et samfunn hvor adgang til nettopp arbeid hovedsakelig skjer gjennom nettverk.

Kvinneorganisasjoner som Landinfo har drøftet tematikken med, anser det slik at kvinners økonomiske situasjon etter en skilsmisse er en større utfordring enn et eventuelt tap av sosial status (LDDF, møte i Rabat november 2014).

²⁴ Se Landinfo 2014a for mer informasjon om gjengifte.

²⁵ Dette punktet er en kort gjennomgang av de viktigste aspektene rundt skilsmisse i den arabisk-berbiske befolkningen i Marokko. I den saharaviske befolkningen i Sør-Marokko er synet på skilsmisse og gjengifte annerledes enn i majoritetsbefolkningen. Blant saharaviene er skilsmisse vanlig og markeres gjerne med en fest. Skilte kvinner har en høy sosial posisjon, og det er vanlig både for kvinner og menn å gifte seg flere ganger i løpet av livet (Daoudi, møte i Laayoune mai 2014; Harter 2004).

17. REFERANSER

Skriftlige kilder

- Azizi, S. (1998). *Cérémonies de mariage en changement dans le Grand Agadir (Sous, Maroc)*. Paris: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales de Paris. Tilgjengelig via <https://halshs.archives-ouvertes.fr/tel-01199851/document> [lastet ned 25. januar 2017]
Doktorgradsavhandling i sosialantropologi.
- Badrane, M. (2016, mai). Tayssir: Plus de 800.000 bénéficiaires cette année. *Aujourd'hui le Maroc*. Tilgjengelig fra <http://aujourd'hui.ma/societe/tayssir-plus-de-800-000-beneficiaires-cette-annee> [lastet ned 14. mars 2017]
- Barraud, E. (2010). La filiation légitime à l'épreuve des mutations sociales au Maghreb. *Droit et Cultures*, 59(1), 255-282. Tilgjengelig fra <http://droitcultures.revues.org/2118> [lastet ned 8. februar 2017]
- Belabd, H. (2012, 22. februar). Mariages temporaires au Maroc: Du libertinage halal. *Yabiladi*. Tilgjengelig fra <http://www.yabiladi.com/articles/details/9068/mariages-temporaires-maroc-libertinage-halal.html> [lastet ned 31. januar 2017]
- Bladi.net (2015a, 15. april). Le mariage forcé: ce que risquent les Marocains. *Bladi.net*. Tilgjengelig fra <http://www.bladi.net/mariage-force-code-penal.41631.html> [lastet ned 30. januar 2017]
- Bladi.net (2015b, 12. desember). Maroc: cinq ans de plus pour les mariages de la «Fatiha». *Bladi.net*. Tilgjengelig fra <http://www.bladi.net/maroc-mariages-fatiha.43869.html> [lastet ned 30. januar 2017]
- Bladi.net (2014, 24. oktober). Près de 800 mariages polygames au Maroc en 2013. *Bladi.net*. Tilgjengelig fra <http://www.bladi.net/mariages-polygames-maroc-2013.40503.html> [lastet ned 27. januar 2017]
- Bourqia, R. (2006, 25. januar). Les valeurs. Changements et perspectives. In: *50 ans de développement humain. Perspectives 2025*. Rabat: Royaume du Maroc. Tilgjengelig fra [http://www.albacharia.ma/xmlui/bitstream/handle/123456789/31442/1218Les_valeurs_changements_et_perspectives_\(2006\)3.pdf?sequence=1](http://www.albacharia.ma/xmlui/bitstream/handle/123456789/31442/1218Les_valeurs_changements_et_perspectives_(2006)3.pdf?sequence=1) [lastet ned 18. januar 2017]
- Brett, M. & Fentress, E. (1996). *The Berbers*. Oxford: Blackwell.
- Buskens, L. (2010). Sharia and national law in Morocco. I: Otto, J. M. (Red.), *Sharia and National Law. Comparing the Legal Systems of Twelve Islamic Countries*. Cairo: The American University in Cairo Press, 89-138.
- Cabinet Mrini (2016, januar). *La procédure de divorce en droit marocain*. Kénitra: Cabinet Mrini. Tilgjengelig fra <http://www.cabinetmrini.com/la-procedure-de-divorce-en-droit-marocain/> [lastet ned 17. mars 2017]
- Carey, M. (2010). Entre rencontres et rendez-vous: stratégies marocaines de sexualité hors mariage. *L'année du Maghreb*, 6, 171-187. Tilgjengelig fra <http://anneemaghreb.revues.org/855> [lastet ned 31. januar 2017]
- Chambost, P. (2015, 20. mai). Mariage des mineurs: La situation marocaine pire que celle de ses voisins. *TelQuel*. Tilgjengelig fra http://telquel.ma/2015/05/20/comment-eradiquer-mariage-mineurs_1447642 [lastet ned 27. januar 2017]
- [Code de la famille] (2005, 6. oktober). *Dahir N° 1-04-22 du 12 Hija 1424 (3 février 2004) portant promulgation de la loi N° 70-03 portant Code de la famille*. Tilgjengelig fra <http://adala.justice.gov.ma/production/legislation/fr/civil/Code%20de%20la%20famille%20Maroc%20Texte.htm> [lastet ned 14. februar 2017]
- Dahl, T. S. (1992). *Den muslimske familie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dequire, A-F. & Terfous, Z. (2009). Le mariage forcé chez les jeunes filles d'origine maghrébine. Entre résistance et soumission. *Pensée Plurielle*, 2 (21), 97-112. Tilgjengelig fra

<https://www.cairn.info/revue-pensee-plurielle-2009-2-page-97.htm> [lastet ned 14. februar 2017]

- Descheemaeker, L., Heyse, P. & Wets, J. (2009). *Choix de la conjointe et mariage des hommes allochtones. Une analyse quantitative et qualitative du processus de choix de la conjointe et du mariage des hommes marocains, turcs et sikhs*. Brussel: Institut pour l'égalité des femmes et des hommes. Tilgjengelig fra http://igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/downloads/29%20-%20Rapport%20Choix%20de%20la%20conjointe_FR.pdf [lastet ned 13. februar 2017]
- Eggen, N. (2010, 16. februar). Skilsmisse i islam? *Islam.no*. Tilgjengelig fra http://www.islam.no/faq_480_43_8531.aspx [lastet ned 16. mars 2017]
- El Haiti, H. (2016, 24 februar). Etat des lieux du divorce au Maroc. *Le Matin*. Tilgjengelig fra <http://lematin.ma/journal/2016/etat-des-lieux-du-divorce-au-maroc/242226.html> [lastet ned 16. mars 2017]
- El Harras, M. (2006). Les mutations de la famille au Maroc. I: *50 ans de développement humain. Perspectives 2025*. Rabat: Royaume du Maroc. Tilgjengelig fra [http://www.albacharia.ma/xmlui/bitstream/handle/123456789/31436/1211Les_mutations_de_la_famille_au_Maroc_\(2006\)4.pdf?sequence=1](http://www.albacharia.ma/xmlui/bitstream/handle/123456789/31436/1211Les_mutations_de_la_famille_au_Maroc_(2006)4.pdf?sequence=1) [lastet ned 14. februar 2017]
- El Hourri, A. (2016, 24. august). Mariage coutumier: Femmes et enfants sont les premières victimes. *Medias24*. Tilgjengelig fra <http://www.medias24.com/MAROC/DROIT/166550-Mariage-coutumier-femmes-et-enfants-sont-les-premieres-victimes.html> [lastet ned 30. januar 2017]
- Ennaji, M. & Sadiqi, F. (2008). Morocco: Language, Nationalism, and Gender. In: A. Simpson (ed.). *Language and National Identity in Africa*. Oxford, Oxford University Press, 44-60.
- Guessous, S. N. (2013). *Nous les femmes, vous les hommes!* Rabat: Editions Marsam.
- Guessous, S. N. (2007, juli). Les mariages précoces. *Femmes du Maroc*.
Landinfo fikk denne publikasjonen av forfatteren i Rabat i 2011. Den er, så langt Landinfo kjenner til, ikke tilgjengelig på internett. Landinfo kan kontaktes ved ønske om å konsultere publikasjonen.
- Hajji, J. (2008). *A Moroccan wedding ceremony between tradition and modernity. The role of women in the preparations*. Tromsø: Universitet i Tromsø. Tilgjengelig fra <http://munin.uit.no/handle/10037/1619> [lastet ned 14. februar 2017]
MA-oppgave i sosialantropologi.
- Hami, H., Soulaymani, A. & Mokhtari, A. (2007). Traditions matrimoniales dans la région de Rabat-Salé-Zemmour-Zaer au Maroc. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 19 (1-2). Tilgjengelig fra <http://bmsap.revues.org/2852> [lastet ned 14. februar 2017]
- Harter, P. (2004, 4. august). Divorce divides Morocco and W Sahara. *BBC*. Tilgjengelig fra <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3532612.stm> [lastet ned 8. mars 2017]
- HCP, dvs. Haut-Commissariat au Plan (2014, oktober). *La femme marocaine en chiffres*. Rabat: HCP. Tilgjengelig fra http://www.hcp.ma/downloads/Femme-marocaine-en-chiffres_t18705.html [lastet ned 9. januar 2016]
- HCP (2011, 16. mars). *Famille au Maroc: Les réseaux de la solidarité familiale*. Rabat: HCP. Tilgjengelig fra http://www.hcp.ma/downloads/Demographie-Famille-au-Maroc-les-reseaux-de-la-solidarite-familiale_t13086.html [lastet ned 14. februar 2017]
- Inshallah.com (u.å.). *Inshallah.com. Get married, God Willing*. [s.l.]: Inshallah.com. Tilgjengelig fra <https://www.inshallah.com/> [lastet ned 14. februar 2017]
- Lamrabet, A. (2014, april). Le concept de l'obéissance de l'épouse ou « tâa » au sein du mariage: Une prescription religieuse? *Asma Lamrabet* [blogg]. Tilgjengelig fra <http://www.asma-lamrabet.com/articles/le-concept-de-l-obéissance-de-l-epouse-ou-taa-au-sein-du-mariage-une-prescription-religieuse/> [lastet ned 18. januar 2017]

- Landguiden (a). Befolkning och språk (sist endret 16. 2016). Stockholm: Utrikespolitiska Institutet. [Elektronisk abonnementsstjeneste, lastet ned 17. januar 2017]
- Landguiden (b). Seder och bruk (sist endret 17. april 2016). Stockholm: Utrikespolitiska Institutet. [Elektronisk abonnementsstjeneste, lastet ned 1. februar 2017]
- Landinfo (2016, 9. mai). *Marokko: ID-dokumenter*. Oslo: Landinfo. Tilgjengelig fra http://landinfo.no/asset/3348/1/3348_1.pdf [lastet ned 14. februar 2017]
- Landinfo (2014a, 9. juli). *Marokko: Gjengifte*. Oslo: Landinfo. Tilgjengelig fra http://landinfo.no/asset/2918/1/2918_1.pdf [lastet ned 14. februar 2017]
- Landinfo (2014b, 10. april). *Marokko: Migrasjon og utvandringspotensial*. Oslo: Landinfo. Tilgjengelig fra http://landinfo.no/asset/2836/1/2836_1.pdf [lastet ned 14. februar 2017]
- Landinfo (2013, 30. oktober). *Marokko: Forhold for barn*. Oslo: Landinfo. Tilgjengelig fra http://landinfo.no/asset/2603/1/2603_1.pdf [lastet ned 30. januar 2017]
- Lefébure, A. (2016, 29. februar). Maroc: Les femmes, «maillon faible» du code pénal? *Huffington Post Maghreb*. Tilgjengelig fra http://www.huffpostmaghreb.com/2016/02/29/femmes-maillon-faible-code-penal-maroc_n_9347958.html [lastet ned 30. januar 2017]
- Lovett & Duffau (2015, 24. februar). Maroc: des adolescentes toujours mariées de force. *France24*. Tilgjengelig fra <http://www.france24.com/fr/20150224-video-maroc-filles-mariages-precoces-forces-education-reportage> [lastet ned 30. januar 2017]
- Maatouk, J. (2011, 14. januar). Puis-je me marier par procuration? *La Vie Eco*. Tilgjengelig fra <http://lavieeco.com/news/connaissez-vos-droits-maroc/puis-je-me-marier-par-procuration-18602.html> [lastet ned 27. januar 2017]
- Maatouk, J. (2010, 31. mai). La garde des enfants en cas de remariage. *La Vie Eco*. Tilgjengelig fra <http://lavieeco.com/news/connaissez-vos-droits-maroc/la-garde-des-enfants-en-cas-de-remariage-16765.html> [lastet ned 14. mars 2017]
- Midech, J. (2015, 24. desember). Polygamie au Maroc: Les hommes continuent de ruser pour avoir une deuxième femme. *La Vie Eco*. Tilgjengelig fra <http://lavieeco.com/news/societe/polygamie-au-maroc-les-hommes-continuent-de-ruser-pour-avoir-une-deuxieme-femme-24142.html> [lastet ned 27. januar 2017]
- Pedersen, B. (2013, 18. november). *Familieloven, der ændrede det marokkanske samfund, fylder 10 år*. København: KVINFO (dvs. Køn, Viden, Information, Forskning). Tilgjengelig fra <http://kvinfo.dk/webmagasinet/familieloven-der-aendrede-det-marokkanske-samfund-fylder-10-aar> [lastet ned 28. februar 2017]
- Radi, S. (2013). *Surnaturel et société. L'explication magique de la maladie et du malheur à Khénifra, Maroc*. Rabat: Centre Jacques-Berque. Tilgjengelig via <http://books.openedition.org/cjb/470?lang=fr> [lastet ned 26. januar 2017]
- Remacle, X. (2005, 21. januar). Les jeunes issus de l'immigration musulmane face au mariage: entre traditions et modernité. I: Direction de l'égalité des chances, Ministère de la communauté française (Red.), *Mariage choisi, mariage subi: Quels enjeux pour les jeunes?* Brussel: Direction de l'égalité des chances, Ministère de la communauté française, 32-37. Tilgjengelig fra http://www2.cfwb.be/actualite/atelecharger/Colloque_mariage.pdf [lastet ned 13. februar 2017]
- Royaume du Maroc (2004). *Guide pratique du Code de la famille*. Rabat: Royaume du Maroc. Tilgjengelig via http://www.tv5monde.com/cms/userdata/c_bloc_file/0/183/183_fichier_Guide_pratique_du_code_de_la_famille.pdf [lastet ned 14. februar 2017]
- Rude-Antoine, E. (2010). Le mariage et le divorce dans le Code marocain de la famille. Le nouveau droit à l'égalité entre l'homme et la femme. *Droit et Cultures*, 59(1), 43-57. Tilgjengelig fra <http://droitcultures.revues.org/1961> [lastet ned 17. mars 2017]

- Sakhi, H. (2013, 4. mai). La dot entre contrainte religieuse et sociale. *Le Matin*. Tilgjengelig fra http://lematin.ma/journal/2013/Mariage_La-dot-entre-contrainte-religieuse-et-sociale/181747.html [lastet ned 15. februar 2017]
- SNL, dvs. Store Norske Leksikon (2009). *Medgift*. Oslo: SNL. Tilgjengelig fra <https://snl.no/medgift> [lastet ned 9. januar 2017]
- Telquel (2013, 11. februar). Divorcés, et alors? *TelQuel*. Tilgjengelig fra http://telquel.ma/2013/02/11/Enquete-Divoces-et-alors-556_6174 [lastet ned 16. mars 2017]
- UNDP, dvs. United Nations Development Program (2016). Human Development Report 2016. New York: UNDP. Tilgjengelig fra http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf [lastet ned 6. april 2017]

Muntlige kilder

- Adoul Khalid Enouiri. Møte i Témara 23. november 2015.
- Asma Lamrabet. Lege, forfatter og forsker ved Centre d'études et de recherches sur les questions féminines en Islam. Møte i Rabat 5. juni 2014.
- Association Amal pour la Femme et le Développement. Møte i El Hajeb 21. november 2011.
- Association d'Appui à la Famme et à l'Enfant en Situation Difficile. Møte i Nador november 2015.
- ADFM, dvs. Association Démocratique des Femmes Marocaines. Møte i Rabat 6. juni 2014.
- Association Horizon. Møte i Nador 18. november 2015.
- Centre d'Etudes Coopératives pour le développement local (CECODEL). Møte i Nador 18. november 2015.
- CECODEL, dvs. Centre d'Etudes Coopératives pour le Développement Local. Møte i Nador 19. november 2015.
- Daoudi, Mahjouba. Leder av Foro Femenino de Desarrollo y de Cultura. Møte i Laayoune 29. mai 2014.
- Global Rights. Møte i Rabat 14. november 2011.
- Jeunes Avocats de Khémisset. Møte i Khémisset 21. november 2011.
- Konsulær kilde. Telefonsamtale, oktober 2014.
- Konsulær kilde. Møte i Rabat november 2015.
- LDDF, dvs. Ligue Démocratique pour les Droits des Femmes. Møte i Rabat 24. november 2015.
- Marokkos ambassade. Møte i Oslo desember 2013.
- Norsk-marokkansk kulturhistoriker. Møte i Oslo 13. november 2015.
- Sosial-, kvinne- og familiedepartementet (Ministère de la Solidarité, de la femme, de la famille et du développement social). Møte i Rabat mai 2013.
- Soumaya Guessous. Professor i sosiologi og forfatter. Møte i Rabat 16. november 2011 og i Casablanca 2. juni 2014.
- Tradisjonell bryllupsrådgiver (neggafa). Møte i Nador 18. november 2015.
- Union de l'Action Féminine. Møte i Témara 17. november 2011.